

KÖNYVESPOLC

Magyar Nemzetstratégia

Napjainkban a magyar értelmiséget mind gyakrabban éri az a vád, hogy nem tesz eleget értelmiségi hivatásának, mert nem emeli fel szavát a politikai életet és társadalmunkat jellemző olyan jelenségek ellen, mint az erkölcsi válság, a korrupció, a politikai hazugság, valamint az egészségügy, az oktatás, a művelődés silányítása, nemzeti hagyományaink meghamisítása, tagadása. Ha eltekintünk az értelmiség lejáratásának céljától, s ha van is némi alapja, akkor is utalni kell arra a csekély lehetőségre, amellyel az értelmiség szava eljuthatott a társadalomhoz. A 2008 karácsonyán megjelentetett „Magyar Nemzetstratégia” azonban minden ilyen vádat eltöröl.

A tanulmánykötet – Jókai Anna, Jelenczki István, Piukovics Gábor ajánlása és Zétényi Zsolt bevezetője után – tíz részből áll: az *életisztelettel* (Kellermayer Miklós, Vértessaljai László, Hegedűs Lóránt, Szabó Gyula, Kisida Elek, Molnár V. József), a *nemzetudattal és a gyökeres alkotmányreformmal* (Kocsis István, Tóth Zoltán József, Zétényi Zsolt), a *társadalomgazdaságtannal* (Pozsgay Imre, Vass Csaba, Bognár László, Lóránt Károly, Mándoki Andor, Varga István), a *vidékfejlesztéssel és az értékalapú földpolitikával* (Nagy Bálint, Tanka Endre), az *oktatással, neveléssel, kultúrával* (Andrásfalvy Bertalan, Baranyi Károly, Jankovics Marcell), a *népesedéssel és az egészségügygel* (Fekete Gyula, Bene Éva, Papp Lajos), a *környezetvédelemmel és az energiagazdálkodással* (Oláh János, Járósi Márton), a *médiával* (Kondor Katalin, Varga Domokos György), a *civil gazdasággal és társadalommal* (Nováki Erzsébet, Csizmadia László, Drábik János, Vezér-Szőrényi László), a *nemzetegységgel* (Duray Miklós, Emödy Csaba Renzo, Borbély Imre, Molnár V. József, Jelenczki István) foglalkozó tanulmányokból. A szerzők – ki-ki a maga szakterületén – látleletet adnak a magyar társadalom jelenéről, de megfogalmazzák elképzeléseiket is a jövőről. Ezt a hatalmas (775 oldal) munkát úgy is fel lehet fogni, mint a magyar értelmiség kormányprogram szellemi alapjakénti ajánlását egy magyar, magyarul európai jövőt tervező kormánynak. Erre a tanulmánykötetre lehet (lehetne), kell (kellene) kormányprogramot építeni.

Természetesen itt lehetetlen a majd' félszáz (39) tanulmányt, gondolatot akár vázlatosan is ismertetni. A magyar nemzet jelenleg annyira beteg, hogy nem lehet egy területet kiválasztani, mint a „legbetegebbet”. Az azonban elfogadható, hogy egyik legnagyobb betegség az az erkölcsi válság, amelyre civil szervezetek, egyházaink, értelmiségünk nemzetünkért aggódó tagjai minden lehető alkalommal rámutattak. Ezt e kötet több tanulmánya is érinti. Ennek okát többen a magyarság nemzetudatának felszámolásában látják, a nemzeti, polgári és keresztény értékrend tagadásával és tagadatásával. A nemzetudat alapja hagyományaink összessége, amelynek nemzetfenntartó szerepét többen is kiemelik. Ennek újraledése, a szellemi értékek előtérbe helyezése az er-

kölcsi válság felszámolásának kezdete lehetne. Hagyományainknak, múltunk értékeinek elismerése lehet konzervatívizmus, ez azonban – Jókai Anna szavaival – „nem leragadás a múltban, hanem szárnyacsapás a jövőbe.”

Természetesen a „Magyar Nemzetstratégia” szerzői és a velük azonos szemléletűek nem sajátíthatják ki (és aligha akarnák kisajátítani) kizárólag maguk számára a „magyar értelmiség” meghatározást. Am ennek a meghatározásnak szigorú követelményrendszere van. Nem tartható igaznak ugyanis az a – magyar társadalom egy részében elfogadott – vélemény, hogy értelmiségi az, akinek felsőfokú képzése van. A felsőfokú képzés egyes, sok ismeretet követelő foglalkozások követelménye. Akkor lesz az értelmiség tagja, ha Isten-adta képességével, tehetségével, kreativitásával, szorgalmával társadalmi értéket hoz létre, és ezt Istentől kapott adományként elfogadva szolgálatával átadja az egész nemzetnek. ... és ez nem foglalkozásfüggő.

A jövőben egy erős Magyarországra van szükség. Csak egy szellemileg, kulturálisan, gazdaságilag és politikailag erős, szilárd erkölcsi alapon álló Magyarország – amelynek polgárai elhivatott nemzetudattal rendelkeznek – képes megfelelni szerepének a Kárpát-medence közepén. Ennek megvalósításához kellene azok a változtatások, amelyeket a magyar értelmiség fogalmazott meg és – ma már – teszi ezt folyamatosan, amint a „Magyar Nemzetstratégia” kötet tanulmányai is bizonyítják.

Magyar Konzervatív Alapítvány és Püski Kiadó. Bp. 2008.

Gedai István

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA:

Ipari Táj

Gyárak, bányák, műhelyek népe a XIX–XX. században

Az ipari munkásság életmód kutatásával korábban is foglalkoztak. A hazai néprajztudomány elsősorban a kézműves- és a kisipar területén vizsgálódott, de érdemi eredmények születtek a gyáripari munkásság összetételének alakulásával, életmódjával, mindennapjaival összefüggő kutatásokból is, elsősorban a hazai munkáshagyományok, a munkásfolklor területén. A gyári- és a nagyipar azonban elsősorban a történeti muzeológia szakterülete volt az 1990-es évekig. Harmadik szakterületként a szociológiát sorolhatjuk ide, elsősorban az 1970–1980-as években a fővárosi és a vidéki munkásság és életmódja „felfedezésé”-nek érdemeivel. Korai előzmény is ismert, amikor is a XX. század elején elsősorban statisztikai indítatású munkásszociológiai kutatások és összefoglalók születtek. Az üzem- és vállalatörténetek, a cég- és szakmai monográfiák is érintették a kérdést, de csak az adott szűk területet illetően. A teljes-

ségre törekvő és napjainkig nyúló egységes feldolgozás azonban mindeddig nem történt meg.

A kötet két módszertani jellegű fejezettel indul. Az egyik a régi gömöri bányászletről szól. A Kárpát-medencei bányászat – és a hozzá kapcsolódó kohászat – egyik legfontosabb középkori központja ezen a vidéken: Borsod, Gömör és Torna vármegyék területén alakult ki. Az egészen a XX. századig zajló érckitermelés munkaeszközeinek, bányászati szakszavainak vizsgálata mellett a velük kapcsolatos korabeli termelési technológiákat is ismerteti. Érdeklődése központjában természetesen a mindennapokhoz fűződő témák – a lakás, a viselet, az étkezési- és tárgykultúra, a sajátos földalatti világ erős hiedelemvilága, a bányászfolklor – hangsúlyosan jelennek meg. A bányász- és kohómunkás, a fuvaros, a szénégető stb. élete egyben a vidéki nép nehéz sorsközösségét is jelentette.

A másik fejezet a munkáskultúra hagyományos eleminek, a munkáséletmódnak és kutatásának módszertani összefoglalása. A klasszikus kapitalizmus hazai korszakában a munkásság kialakulása lassú folyamat volt. Különös és sajátos területe volt a vasiparban és az egyre jelentősebb teret nyercő szénbányászatban foglalkoztattak sajátos – a hagyományos paraszti létől jelentősen eltérő – életmódja, s nem utolsósorban életük nem munkához köthető színtere, a kolónia sajátosan egyedi és zárt világa.

A polgári kori iparosság, a kisiparosság tárgyalásánál túllép az előző fejezetek észak-magyarországi régióján, a munka már az egész országot átfogja. Plasztikusan megrajzolt képet kapunk a céhrendszer felbomlásától, az ipartársulatok, az ipartestületek szervezeti keretei létrejöttével átalakuló iparos társadalom szinte minden rész-kérdéséről. Adatok gazdag halmaza mutatja, hogyan ment végbe az iparosság átalakulása, s az miként követhető az egyes szakmák kihalásával, új mesterségek megjelenésével. Évszázadnyi időszakon keresztül követhető, hogyan változott az iparosok társadalmi állása, vagyoni ártértegződése, alakultak belső viszonyaik, az inas- és tanoncéletől a mesterré válás minden lépcsőfokán.

Teljes kép tárul elénk a budapesti és a tőle sokban más vidéki kisiparosság életmódjáról, otthon- és lakás-kultúrájáról, öltözködéséről és viseletéről, a háztartási és személyes tárgyi világáról, a társadalmi és családi életéről, egészen a közösségi hagyományokon és szokásokon át a lelki életig. Színesíti a képet, hogy olvashatunk a hazai életben mindenkor jelentős számú szervezeten kívüliekről, az iparendély nélküli kontárokról, a fizizókorról, a himpellékekről.

A kis, a közepes és még a nagy műhelyek is – egészen a XX. század elejéig – megmaradtak a kézművesipari szinten. Nem, vagy csak elvétve lettek kiindulópontjai a gyárrá válás nehéz folyamatának. A kisiparból nálunk nem volt átmenet az azt követő középiparba, a nagyiparról már nem is szólva. Mint ahogy a céhes vándorlegényt nálunk csak késve és ritkábban követte a gyári iparokban szabadult legények általában nyugat-európai vándorlása, a fejlettebb gyártási és technológiai ismeretek megszerzése céljából. A hazai korai gyáripár két forrásból merítette egyre növekvő számú munkásságát. Egyiket a külföldi, elsősorban osztrák, cseh, délnémet területek fejlettebb iparvidékeiről származó szakmunkások nálunk munkát talált, s zömmel le is települt

rétege adta. A másik forrás a céhes hagyományokon alapuló kis- és kézművesiparban elhelyezkedni nem tudó – ám sajátosan sok nemzetiségű – szabadult céhlegények, vagy éppen a gyáripári termelés megjelenésével munka nélkül maradt önálló mesteremberek alkották.

A kötet részletesen ismerteti a kapitalizmus-kori hazai gyáripári fejlődés nagy lépéseit, a gyáripári technika és technológia – ezen belül is elsősorban a vasiparban, a (szén)bányászatban – alkalmazott újításait. Kirajzolódiák a bányabéli vagy éppen a gyári munkássá válásnak, általában is az ipari munkásság kialakulásának nehéz és problémákkal telített, gátakkal terhelt útja. A létrejött nagyipári körzetek az ipari munkásság addig soha nem látott koncentrációját jelentették. A munkástársadalom rétegződése, szakmai és egyéb tagozódása egyre inkább megfoghatóvá vált az 1900-as évekre, amikor is a nagyipari munkásság száma már meghaladta a kisiparban foglalkoztatottak számát. Az évszázadnyi idő alatt a munkásság önmagában is nagyot fejlődött, társadalmi helyzete és megítélése a korábbi feudális terhektől és maradványoktól jelentősen megtisztult, egyértelműen a polgári társadalom részévé vált. Az ipari bérmunkásság munkahagyományainak, életviszonyainak és életmódjának folyamatos változása követhető a lapokon, nem kihagyva a munka világa által megteremtett sajátos nyelvet, szakszargont, speciális kommunikációt sem.

Az ipari tájba nemcsak a sokszor valóban környezet- és tájformáló bányák, a gyártelepek tartoztak, hanem az egyre tömegesebb munkásság lakóhelyei is. A kapitalista bányá- vagy gyáripári vállalkozás akkor lehetett csak sikeres, ha a szükséges munkáskéz mindenkor – és a közelben – rendelkezésre állt. Ennek érdekében is a XIX. század második felétől a nagy részvénytársaságok alkalmazottai egyszisztenciális háttérnek egy tekintélyes részéről maguk gondoskodtak. A bányák, majd még inkább a vasipari nagyüzemek körül kolóniákat, munkásgyarmatokat hoztak létre. Érdekes képet kapunk a kolóniák munkáslakásában zajló mindennapi életéről, a viseletről, a hazulról hozott vagy az éppen az új viszonyok között kialakult hagyomány- és hiedelemvilágról.

A jó szerkesztés és olvasmányos tótetet a gazdag és színes kép- és fényképanyag még teljesebbé teszi. Fejezetenkénti irodalomjegyzék, a végén igen bő tárgymutató és helyisnévtár egészíti ki. Az összefoglaló elemzés mellett még egy következő feladat is felvázolódik: minél hamarabb felmérni, és ha lehet, megőrizni a bányász- és munkáskolóniákat, feltárni az ipari munkásság még nyomon követhető életmódját, napjainkban gyorsan kopó hagyományait.

(Akadémiai Kiadó. Bp. 2007.)

Bencze Géza

PÉTER LÁSZLÓ:

Radnóti Miklós

Válogatott írások

A költő születésének centenáriuma alkalmából jól kézbe simuló, zsebkönyv alakú 260 oldalas könyvet adott ki a szegedi Bába Kiadó, amely Péter László professzornak Radnóti Miklóssal foglalkozó válogatott írásait tartalmazza. Az irodalomtudósnak Tömörkény Ist-

ván (1997), Móra Ferenc (1999), József Attila (2000), Juhász Gyula (2002) és Kálmány Lajos (2008) bemutatása után ez a hatodik olyan „monográfiapótló” kötet, amely különböző időszakban és indítatásból megjelent tanulmányok sorával a szegedi irodalomtörténet egy-egy jeles alkotóját mutatja be. A legújabb kötetben 34 hosszabb-rövidebb írás, 50 esztendő terméke foglalkozik Radnóti Miklós életével és költészetével. Van közöttük pársoros híradás, adatközlés, tömör jegyzet, lényegre törő recenzió, s van terjedelmes filológiai értekezés. Ami összeköti őket, az nemcsak a tárgyul választott költő személye, hanem az érdeklődés elsődleges táji kötöttsége is. Az első írás így kezdődik: „Radnóti Miklós 1930. szeptember 11-én jött először Szegedre...”, az utolsónak pedig ez az egyik záró mondata: „Ekkor [1939. február 5-én] járt utoljára Szegeden.” Nem véletlen tehát, hogy ezt a könyvet a honismeret nézőpontjából figyelemre méltónak tartjuk, tévedne azonban, aki azt gondolná, hogy csupán ennek az egyik évtizednek a helyi irodalmi krónikájával találkozunk benne. E tanulmányfüzér érdemi hozzájárulás Radnóti Miklós pályájának, költészetének vizsgálatához.

Péter László irodalomtudósi jellemzői nyilatkoznak meg ebben a kötetben is: a filológus felfedező hajlamától, a helyi motívumok vizsgálatán, művek érzékeny elemzésén át az eszmetörténeti összefüggések felmutatásáig. Először Radnóti születésének 50. évfordulóján írt arról, hogy Szegednek „különleges kötelezettségei” vannak vele szemben, nem elégedhetünk meg azzal, hogy a nemzeti panteonban ott a domborműve, az egyetem falán pedig az emléktáblája. Már akkor kiemelte a szegedi évek formáló hatását Radnóti pályaképében, amelynek motívumait későbbi tanulmányaiban részletezőbben is vizsgálta. Szakmai bátorság kell ahhoz, hogy valaki együtt bocsássa közre egy adott témáról fél évszázad alatt megjelentetett írásait. Gondoljuk el, hogy 1959 tavaszán milyen környezetben kellett megszólalnia Radnóti méltatójaként Péter Lászlónak, akit 1957 őszén a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntetésében bűnösnek mondott ki a bíróság, mert nem értett egyet a szovjet csapatok behívásával és a Kádár-kormány törvénytelen hatalomátvételével! 2009-ben egészen más az akusztikája ugyanannak a mondanivalónak. Ötven évvel ezelőtt azt tekinti kiemelendőnek: „Egyéni sorsa itt [vagyis pályája utolsó szakaszában] fonódott össze végzetesen a munkásosztállyával: személyében ugyanazt az üldözöttest kellett elviselnie, mint amit a munkásosztálynak.” 25 éve úgy látta a pálya vége értékelését: „Radnóti nem szabad antifasiszta költővé” szükíteni; az is volt, de jóval több ennél: az egyetemes magyar gondolat, az emberiség és a szocializmus örök életű költője.” 20 éve – a költő naplójáról írva – kitért Radnóti katolicizmusára; annak alakulásában ugyancsak volt szegedi vonatkozás, hiszen Zolnai Béla professzort kérte fel keresztapának, és Sik Sándor keresztelte meg a budapesti Bazilikában 1943. május 2-án. De ma sem kendőzi el Péter László az ideológiai sítot: „nem hallgathatom el, hogy 1930 és 1934 közt Radnótira – éppen Szegeden – nagyban hatott a munkásmozgalom, mégpedig mind a legális, a szociáldemokrata, mind az illegális, a kommunista is.” Vagyis: bár érzékeljük az adott kor lenyomatát az értékelés hangsúlyain, a szerző Radnóti-képén nem esik fölt, vállalni tudja korábbi gondolatait. A szerzőnek a téma iránti tartós vonzalmát, elkötelezettségét igazolja

a tény, hogy e könyv utolsó hat tanulmánya 2009-ben született, talán ez is közrejátszik abban, hogy a teljes kötet a frissesség erejével hat.

Péter Lászlónak kezdettől az a véleménye – és erről az elsők között nyilatkozott meg –, hogy a költő életművének „nemcsak legutolsó szakasza tartozik a magyar lírai realizmus első vonalába”, és hogy a szegedi éveknek e líra fejlődésében figyelemre méltó jelentőségük van. Amikor Radnótiról szól, elsődlegesen ez a kérdés foglalkoztatja. Felkutatja azokat a hatásokat, amelyek 1930 és 1936 közt egyetemi hallgatóként, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma tagjaként, albérletek lakójaként érthetők, emellett mikrofilológiai elemzésekkel dokumentálja a Radnóti-líra új szóképzési és stílusi elemeit, a kifejezés és a verselés változásait, a látásmód, a képalakítás érzését. A költő „tápai verseinek” (Tápe, öreg este; Pontos vers az alkonyatról), illetve a Juhász Gyula halálára írt elégijának elemzésével szép példáját adja módszer eredményességének.

Érdekes tény, hogy bár a költő életművét mártírhálla, a „Bori notesz”-ben előkerült utolsó verseinek, a *Tajtékos ég* című kötetének megjelenése után egyértelmű elismerés övezte, a Radnóti-értékelést – Bori Imrének Tolnai Gábor és Ortutay Gyula emlékezőseire, elemzéseire utaló kifejezésével – a „baráti irodalomtörténet-írás” jellemezte. Péter László folyamatos figyelemmel követi a Radnóti-kutatás eredményeit. Nem véletlen, hogy elsőként vagy az elsők között foglalkozott a költőről megjelenő monográfiákkal. 1966-ban értékelte Bori Imre könyvét (Radnóti Miklós költészet), az elsőt, „mely Radnóti életművét összefoglalóan elemzi”; 1978-ban Baróti Dezsőnek az első pályaszakaszt tárgyaló kötetét ismertette (Kortárs utlevelére); 1987-ben ő hívta fel a figyelmet Emery George terjedelmes angol nyelvű művére (The poetry of Miklós Radnóti); tekintetbe veszi Pomogáts Béla (1977), Nemes István (1979) és Ferencz Győző (2005) monográfiáit, s megalapozott véleményt mond Vasvári István (1967) meg Nagy Mariann (1991) bibliográfiájáról.

Természetesen azonnal tudomásul veszi az időközben felszínre került tényeket. Előbb ő is úgy tudja például, hogy Radnótinak „a náciizmus végvonaglásában tobzódó SS-ek oltották ki az életét”, hiszen ebben a közhitelében a költő német versmondata – „Der springt noch auf” – is közrejátszhatott. 1984-ben már tudatosítja: „Sajnos azóta tudjuk, Radnóti nem németek, hanem magyarok ölték meg”. S – éppen a tények tisztetele miatt – vitatkozik is. „Mendemondák Radnótiról” című írásában 30 évvel ezelőtt határozottan állást foglalt a hamis beállítással szemben, „mintha Radnótin mindenki segíteni akart volna, csak ő hártotta el magát a segítséget”. Húsz évvel később a források, a visszaemlékezések kritikai vizsgálatával terjedelmes tanulmányban segít hozzá bennünket, hogy világosabban lássuk a költő mártírhállának körülményeit.

Érthető módon: tényközlésben és elemzésben a legtöbbet az egyetemi évek jelentőségének megismeréséhez kapunk Péter László tanulmányaiból. Egyik legfrissebb írásában így összegezte Radnótiról: „Költészetének klasszicista fordulata – nem kis részben professzorának, a költő Sik Sándornak hatására – a szegedi évek érlelődése nyomán 1934-ben következett be.” A kötet tanulmányai tételesen föltárják azokat az élményeket, tárgyi

és gondolati elemeket, amelyek ebben a fordulatban közrejátszottak. 1930 júliusában értesült Radnóti arról, hogy miután a zsidók egyetemi tanulmányait korlátozó rendelkezések miatt a budapesti egyetemre nem kerülhetett be, főlvetették Szegedre. Szeptember 11-én érkezett oda, s másnap már felkereste a piarista rendházban Sik Sándort, a nagy tekintélyű esztétikaprofesszort, harmadnap beiratkozott a bölcsészkar magyar-francia szakára. Szerény albérletbe költözött, a zsidó menzán kapott kosztot, hamarosan baráti közösségre lelt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai közt, tápai falujáráson vett részt velük, előadásokat vállalt a munkásotthonban. Verseiben szinte azonnal megjelentek a szegedi benyomások motívumai; az „Újmódi pásztorok éneke” című, 1931 tavaszán megjelent kötetének 31 verséből 19 már Szegeden született. (A verseskönyvet az ügyész szeméremértés és vallásgyalázás vádjával betiltotta, elkoboztatta. A pesti törvényszék decemberben a költőt 8 nap elzárásra ítélte, 1932 májusában a fővárosi ítéletábla ezt az ítéletet helybenhagyta, de végrehajtását egy évre fölfüggesztette.)

E kor hatásainak számbavételében nem feledkezhetünk meg a gazdasági világválság okozta társadalmi feszültségről; Radnóti beszámolt egyik levelében arról, hogy még Sik Sándor is forradalmi megmozdulásoktól tartott. Első egyetemi évének végére esett Radnóti párizsi útja (1931 júliusában és augusztusában töltött ott két hónapot). A Sorbonne-on is körülnézett, francia nyelvtanfolyamra iratkozott be, hatott rá a megtekintett gyarmati kiállítás, s egyik levelében megfogalmazta kiábrándulását a kommunista mozgalomból. Noha fel-felbuknak a Szegedre visszatérő Radnótiiban a gondolat, hogy átiratkozik a pesti egyetemre, egyre több szál kötötte a Tisza-parti városhoz. Megismerkedett az ott dolgozó Aba-Novák Vilmosmal, az Erdélyből odalátogató Tamási Áronnal és Ligeti Ernővel, sikerei voltak Sik Sándor és Zolnai Béla szemináriumaiiban, előadást tartott a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában, Hont Ferenc kérésére szavalóköröst írt, felolvasott verseiből a Dugonics Társaság ülésén, előkészítette újabb versköteteinek (Lábadozó szél, Újhhold) kiadását. A „Lábadozó szél” visszhangja – elsősorban minden bizonnyal Babits Mihálynak a Nyugatban 1933 februárjában megjelent kritikája és Sik Sándor részletesebb szóbeli értékelése – indította meg Radnótiiban „a klasszicista fordulatot”. Első rimes verse, a „Pipacs” 1933 júniusában született, augusztusban a „Mint a bika” című versével tett újabb lépést az időmértékes verselés felé. 1934 elején a „Kortárs útlevéle”, az „Este a kertben” című versei jelzik Radnótiinak a kötött forma felé vezető útját, amelynek nagy alkotása a „Vénasszonyok nyara” meg a „Pontos vers az alkonyatról” 1934 augusztusában, illetve szeptemberében. Készült egyetemi tanulmányainak befejezésére; francia szakdolgozati témául a gyarmati egzotizmusnak a háború utáni francia irodalomban való megjelenését választotta, magyar irodalmi szakdolgozatát pedig Kaffka Margit művészi fejlődéséről írta.

Szegeden vetődött föl családi nevének (*Glatter*) hivatalos megváltoztatása, miután 1927. február 1-je óta használta már költői nevét, a *Radnóti*. Sokáig várt a hivatalos jóváhagyásra, pedig Sik Sándor Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter közbenjárását is kérte. Végül 1934 júniusában kapta meg az engedélyt, de – mi-

vel a Radnóti név állítólag védett volt – előbb *Radnói*, majd a költő tiltakozása után *Radnóczi* alakban fogadták el névváltoztatását. Ebbe beletörődött, ezután hivatalos iratain – doktori értekezése címlapján is – az utóbbi névalak szerepelt. 1934 júliusában „Summa cum laude” tett doktori vizsgát, de francia szakdolgozatát készítve, szakvizsgájára készülve még Szegedhez kötődött. Nyomatásban megjelenő Kaffka Margit-értekezésének kedvező visszhangja támadt, nemcsak Sik Sándortól kapott rá kitűnő minősítést, de a kritika is elismeréssel fogadta, többek között Rónay György, Schöpflin Aladár, Fejtő Ferenc írta róla. 1935 májusában sikerrel zárta le szakvizsgáit magyar nyelvészetből és franciából, szeptemberben pedig pedagógiából is, így megkaphatta középiskolai tanári oklevelét. Lezárult az elhatározott a költő szegedi korszaka. 1939 februárjában meg ellátogott a Dugonics Társaságnak Sik Sándor 50. születésnapja alkalmából rendezett felolvasására, ahol Radnóti „Köszöntő” című verse is elhangzott a városházán, de azután többé nem vezetett arra az útja. Hetven éve járt utoljára Szegeden, de az ott kialakult kapcsolatok, barátságok java haláláig elkísérte.

Most, egy emberöltő múltán, a költő születésének centenáriuma – többek között – Péter László összegyűjtött Radnóti-tanulmányai idézik fel újra a költő és a város kapcsolatát. Az újraolvasásról ezt írta Radnóti 1937-ben, amikor Bálint György eredetileg újságokban megjelent cikkeit gyűjteményes kötetben kezébe vette: „Így, együtt, az egyes darabok új távlatot és új csillogást kaptak”. Ezt érezzük Péter László Radnóti-tanulmányainak együttes (újra)olvasása után is: az írások támogatják egymást. Ráillik erre a kötetre, amit Radnóti 1938-ban Hajnal Anna verseiről állított: „erősítik egymást, felelnek, együtt zengenek, folytatják egymást, és egymásra dobált fények felvillantják a részletek szépségét, de megvilágítják az egészet is.”

(Szeged 2009.)

Kováts Dániel

A pozsonyi Kalligram Kiadó műhelyéből

A pozsonyi Kalligram Könyv- és lapkiadó Kft. alapítási éve 1991, szlovák és magyar nyelvű könyveket jelentet meg. Feladatának tekinti a közép-európai térség kulturális közötti kapcsolatok, párhuzamosságok bemutatását, az együvé tartozás érzésének erősítését. Szépirodalmi és társadalomtudományi, történelmi és néprajzi műveket jelentet meg elsősorban. Internetes honlapjukon olvashatjuk a következőket: „Az 1991-ben alapított pozsonyi Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft. a magyar irodalom és könyvkiadás egyik legismertebb műhelye. Szerzőink és munkatársaink között megtalálhatók a kortárs magyar, illetve a közép-európai szellemi élet jeles képviselői. A szépirodalom mellett irodalomtörténeti, társadalom- és történettudományi, filozófiai-esztétikai munkák és gyermekkönyvek is szerepelnek kiadónk repertoárjában. Kiadványainkkal, kiadói programunkkal kezdettől fogva egységes magyarságban, tágabb értelemben egységes (Közép-)Európában gondolkodunk, közvetítő szerepet vállalva földrészünk népei, országai között.” Természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy csaknem két évtized kiadványairól átfogó, összegző, ér-

tékelő áttekintést adjunk. Csak néhány kiadványt (kiadványtípust) választottunk ki, elsősorban olyanokat, amelyek a honismeret témaköréhez szorosan kapcsolódnak.

Különösen fontosak számunkra a szlovák–magyar viszony múltjáról és jelenéről szóló kiadványok. A szlovák szerzők közül *Miroslav Kus?* (Pozsony, 1931) a prágai Károly Egyetemen diplomát szerzett politológus, 1989 után miniszter, majd pozsonyi egyetemi rektor magyarrá fordított könyvei korszakos jelentőségűek: *Szlovák vagyok, szlovák leszek* (1993). A magyarkérdés Szlovákiában (2002). Különös az utóbbi könyv olyan, amit minden magyarnak ismerni kellene. Az ebben közölt cikkek és tanulmányok keményen, egyértelműen, kertetés nélkül leszámolnak a szlovák mítoszokkal, zűrtetés nélkül olvashatunk a magyarságot ért atrocitásokról (1945–1948), s arról, hogy milyen abszurd az, hogy a szlovák politika még ma sem képes bevallani egykori bűneit. Leírja, hogy amikor 1991 szilveszterén egy körkérdésre a következő kívánságot fogalmazta meg: „Kívánom, hogy minden szlovák keresztény imádkozza el e percben a miatyánk legalább egyetlenegy sorát magyarul!” A visszhang: viharos felhördülés volt, s a szerző kénytelen leírni, hogy azóta is a szlovák politika legjellemzőbb meghatározója a magyaroktól való elhatárolódás. A Beneš-dekrétumok dögében is egyértelműen fogalmaz, rámutatva a szlovák kormány-álláspont abszurdítására (1998). Az 1848-as legendák és a Jánosik-mítosz vonatkozásában is kimutatja a szlovák hamisításokat, ferdtéteket, csúsztatásokat, hazugságokat.

Grendel Lajos: Hazám. Abszurdisztán című könyve ürügyén írta le, hogy mennyi hazugságon alapult (alapul) a szlovák történelemoktatás. *Lubomir Lipták* (1930) monumentális összefoglalása (Szlovákia a XX. században) viszont jellemző módon a magyar vonatkozások kritikus kérdéseit (pl. a „lakosságserét”, a jogszfisztottság időszakát) „elkeni” – amire egyértelmű kritikával mutat rá Kus?. Lipták kötetéből magyar nyelvű válogatást jelentetett meg a Kalligram (2000).

A Kalligram kiadásában jelent meg Szlovákia története (2001.). Szerzője *Dušan Kováč*, a (szlovákok körében) különleges tiszteletnek és megbecsülésnek örvendő szlovák történész. Érthető, hogy a kiadó a magyar olvasók kezébe akart adni egy kézikönyvet Szlovákia történetéről, ami bizony nagyon hiányzott. A magyarországi kiadványok (pl. *Ščarka László: A szlovákok története*, Bp., 1993) nemigen hozzáférhetőek és kis terjedelműek. Az iskolai tananyagban Szlovákia történetéről a szlovákiai magyar nemzedékek csak erősen (mondhatni szemérmetlenül) torzított történelmet ismerhettek meg, 1989 után sem változott meg alapvetően a helyzet. A korábbi időkhoz képest D. Kováč összefoglalása feltétlenül előrelépést jelent, de magyar kiadása arra alkalmatlan, hogy a Szlovákiának nevezett Kárpát-medencei régió valóságos történelmét megismerhessük belőle. Csak arra alkalmas, hogy felmérjük, mára meddig jutott el a viszonylag „toleráns” szlovák tudományosság.

A szlovák történetírás láthatóan nem tud mit kezdeni azzal az időszakkal, amikor még nem volt önálló államuk. Márpedig az 1918 előtti kor igen csak hosszú. A magyar honfoglalás előtti időszak sajátos nézőpontú interpretálásának taglalását itt most nem részleteznénk. A keresztény magyar állam működése viszont a szlovák történész szemében még mindig „zavaró tényező”. Meg-

döbbentő, ahogy elhanyagolja a ma Szlovákiának nevezett régióval szomszédos országokkal való kapcsolat bemutatását. Különösen a cseh vonatkozások elhallgatásában „jeleskedik”. Odáig megy, hogy meg sem említi a Magyarországon László néven uralkodó cseh Vencelt (1301–1305). Mostohán bánik a Jagellókkal is. Hosszasan lehetne még sorolni azokat a vonatkozásokat, amelyek tekintetében homlokegyenest eltérnek az általa leírtak a magyar történezmű által föltárt (és bizonyított) adatoktól. A „magyar fobia” mellett a „cseh fobia” azért is abszurd, mert végtére is a cseheknek köszönhetik a szlovákok mai államukat. A csehek nélkül 1918-ban a Felvidék Magyarország része maradt volna, s 1945-ben is a csehek mentették meg a Tiso-i fasizista Szlovákiát a retorzióktól.

Rendeztek Pozsonyban az Agentura Pacis Posonium Egyesület vezetőjének, Frideczky Jánosnak köszönhetően egy történész konferenciát (2004. okt. 8–9.), amelynek eredményeként megjelent egy kötet: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel* (Kalligram, 2005). Jellemző, hogy Magyarországon nemigen figyeltek föl erre, pedig roppant tanulságos olvasmány. Ez nem utolsósorban *Czoch Gábor* főszerkesztő és szerkesztőtársainak érdeme. Magyar és szlovák történészek elemzik a város történelmének főbb korszakait. Természetesen olyan gazdag múltú, és olyan jelentős történelmi forrással rendelkező városnak, mint Pozsonynak a történetét 486 oldalon csak vázlatosan lehet megismertetni, viszont amit leírtak, így is rendkívül figyelemre méltóak, az újdonság erejével hat. A kötet kötelező olvasmány lehetne Szlovákiában és Magyarországon is a felsőoktatásban. Megjelent szlovák nyelven is, kiegészítve a középkori pozsonyi igazságszolgáltatás történetét földolgozó tanulmánnyal (a magyar kiadásból a szerző késlekedése miatt maradt ki).

Igen tanulságos, hogyan lett többnemzetiségű városból 1918 után fokozatosan szlovák város, amelyben az 1945-ben elűzött németiség után a megmaradt magyarságnak csak perifériális szerep jutott. A fiatal szlovák történészek meglehetősen kendőzetlenül és őszintén tárgyalták föl, hogyan is zajlott le ez a homogenizálási folyamat. Persze némi kesernyessé szájazzal jegyezhetjük meg, hogy a befejezett tényeket akár bevallják, akár nem, azok bizony tények maradnak. A régi Pozsonyt végérvényesen és visszafordíthatatlanul átfőrmálták a „múltat végképp eltörölni” jelszó jegyében. Az internacionalista jelszó jegyében tevékenykedett már 1918-tól a polgári Csehszlovákia is.

A Kalligram kiadó magyar és egyúttal szlovák nyelven megjelenő 4-5 iv terjedelmű kismonográfiák kiadását is tervezi. Ebben az évben jelenik meg az egyik pozsonyi gyár története kapcsán áttekintés a város iparáról, Tóth Árpád pedig a város reformkori társadalmáról ad képet. További kötetek előkészületei folynak Czoch Gábor tájékoztatása szerint.

Nemrégiben látványos, monumentális kötet jelent meg a könyvesboltjainkban. Szerzője *Daniela Dvořáková* (A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Képek és történetek egy középkori magyar nemes életéből). A Kalligram Kiadó honlapján a következőket olvashatjuk róla: „Daniela Dvořáková (1965) a történettudományok kandidátusa, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudó-

mányos munkatársa. Kutatási területe Szlovákia, illetve a Magyar Királyság középkori történelme. A szlovák történetírásban jó néhány jelentős történeti munka társszerzői között találkozhatunk a nevével. A hazájában több kiadást megélt A lovag és királya című, nagy figyelmet kiváltó monográfiáját 2003-ban a Szlovák Irodalmi Alap a legjobb társadalomtudományi műnek kijáró díjjal jutalmazta.

A kötetet négyen, a jegyzeteket öten fordították, a versek fordítását hárman vállalták, köztük Tözsér Árpád. A fordítást az eredetivel egybevetette, a kötetet szerkesztette, a mellékleteket fordította G. Kovács László. Egy több mint félezer oldalas kötet átültetése magyar nyelvre nem kis feladatot jelentett, s a történelmi szakszöveg pontos megfeleltetése sem lehetett egyszerű feladat. A továbbiakból kiderül, hogy a feladatot csak jó néhány (elkerülhetől) hibával tudták csak megoldani.

A könyv igazán látványos, monumentális, tetszetős. A belső címdal elől 16 oldalnyi színes képmellékletet lapozhatunk végig. A jól összeválogatott képeken meglevenedik Zsigmond király kora. Iparművészeti alkotások részletei, festmények, pecsét, a bécsi udvari kártya lapjai stb. reprezentálják a XIV/XV. század fordulójának évtizedeit. Csak az érthetetlen számunkra, egyes színes képek miért kerülnek ismételtelen közlésre a szöveg között, mégpedig gyatra fekete-fehér reprodukcióként. A szöveg közti képek nyomása egyébként is gyenge, az 1950-es éveket idézi, nem is beszélve arról, hogy egyes képek megmagyarázhatatlanul kis méretben kerültek a kötetbe, így az olvasó számára alig használhatók.

A könyvet végigolvasva felemás érzéseink vannak. Egyfelől Wenzel Gusztávnak 1874-ben megjelent Stibor-életrajza után igazgattok, hogyan lehet Stiborról ekkora terjedelemben írni. 1874 óta a forráskutatás ennyi új eredményt hozott volna? Kiderült, hogy nem erről van szó. Stibor kapcsán a szerző valójában Zsigmond királyt és korát próbálta bemutatni, sőt ennél is többet, a magyar középkor intézményrendszerét, társadalmát, életmódját. Ilyesfajta történetírói vállalkozás nem kárhözható. Hiszen gondoljuk csak meg, Györfly György István király és műve 668 oldal terjedelemben jelent meg 1977-ben. Szent István korához viszonyítva Zsigmond kora bizony sok ezerszer annyi dokumentumot képes fölmutatni.

A gondot az jelenti, hogy az olvasó a szerzteágazó, elkalandozó Daniela Dvofáková gondolatmenetét egyre nehezebben képes követni. Arról nem is beszélve, hogy jelentkezik az „aki sokat markol, keveset fog” effektus is: a nagy ívű áttekintések bizony gyakorta túlságosan is vázlatosra, hiányosra sikerednek. Néhány kiragadott példa alapján több vonatkozásban sokkalta sötétebb képet fest a középkorról, mint amilyen az valójában volt. Bűnözés tekintetében sajnos nincs mire büszkének lennünk a XX–XXI. században a középkorhoz képest.

Bár a címben első helyre a lovagot sorolta a szerző, valójában a kötetet inkább a király-császár uralja. Nem kákn is csomókeresés, de szóvá tesszük, hogy Zsigmond esetében a családnév elhagyható lett volna, mert királyoknál azt nem szokás kiírni magyar (nyelvű) történeti munkákban. Sőt pontosítsunk tovább, Stibor nem egyszerűen „nemes” volt, hanem főnemes, mégpedig az ország egyik leghatalmasabb zászlósurá, ami azért nem mindegy. Mint ahogy a mai minisztert sem lehet egyszer-

rűn belemosni a „hivatalnokok” sokezres szürke tömegébe.

Dvofáková nagyon óvatosan fogalmaz akkor, amikor megpróbálta azt a régiót körülírni, amely Stibor „törzsterületének” számított, azaz nem próbálta a középkorba visszavetíteni Szlovákiát. Mindamellett olyan megfogalmazás, hogy „sem Szlovákia, sem Magyarország nem volt akkoriban”, csak szlovákok és magyarok, az enyhén szólva is vitatható. Tény, hogy a nagy területű Magyar Királyság egyes régióinak története jelentős sajátosságokkal rendelkezett. S nagyon hiányoznak a regionális történetek. Nemesak olyan viszonylag jól körülhatárolható területek, mint Horvátország és Szlavónia (bár ezek területe is jelentősen változott az idők során), vagy Erdély. A Dunántúl, az Alföld, a Dévénnytől Máramarosig húzódó Felföld regionális történetét mindmáig nem írták meg.

A magyarság nyelvjárás tekintetben meglehetősen egységes volt Zsigmond korának Magyarországon, lényegében ugyanazt a nyelvet beszélték az Őrségben, a Délvidéken vagy Erdély legkeletibb csücskében is. Ezzel szemben a nemzetiségek sokféle nyelvjárással éltek, a németek („szászok”) csakúgy, mint a szlávok különféle csoportjai, és semmi nyoma nincs annak, hogy a Felföld szlávjainak egységesen használt neve lett volna („szlovák”), vagy akár keleten ruszin (rutén). A régiót általában Felföld összefoglaló néven nevezték, helyesebb lett volna ennek használata a „mai Szlovákia” helyett (legalább a magyar kiadásban).

Stibor egyik várnagyáról, Leszkóci Kis Istvánról azt állítja, hogy „egészen bizonyosan tudott szlovákul. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy János fia nevét Janko alakban is használták, hanem a birtokait felsoroló oklevél is, amelyben a helyi elnevezéseket szlovákul is feltüntette” (112. old.). Az, hogy szlávok által is lakott területen a tisztségviselők és birtokosok beszélték a helyi lakosság (jobbágyok, polgárok) nyelvét, természetesnek számított a feudális Magyarországon, s ez önmagában még nem elégséges érv. Másrészt a középkori magyar oklevelek minden esetben az adott terület lakóinak nyelvén (is) közöltek mindenfajta helynevet és egyéb megnevezést (lásd a 336. old. példát is). Pedig erre nem volt törvény, s nem nézték azt, hogy az egyes nyelvet beszélők aránya adott térségben, településen milyen mértékű. Amikor egy-egy várnak nevet adtak (többnyire magyar) építetői, uraik, akkor igen gyakran az adott helyről nevezték el, függetlenül attól, hogy a név milyen eredetű volt. A Felföldön a várak neve többnyire így szláv eredetű! (vö. Csorba Csaba: Felvidéki várak története. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Dunaszerdahely 2006.). Pedig a várak magyar birtokosai élet-halál urai voltak, mégsem éltek a rendelkezésükre álló hatalmi eszközökkel, s nem kötelezték a jobbágyfalvak lakóit sem arra, hogy településüknek magyar nevet adjanak, s azt (csakis azt) használják. Azaz a feudális magyar állam nemzeti-ségi, nyelvi tolerancia vonatkozásában olyan fokú demokráciát valósított meg, amelyet a cseh-szlávok, illetve szlovák állam a XX–XXI. században megközelíteni sem akar!

Megdöbbenő, hogy amikor Zsigmond király nyelvtudásáról írt, felsorolta nyelvismeretét, csak a magyar nyelvet „felejtette ki”. Ahhoz képest, hogy Nagy Lajos azért neveltette udvarában Zsigmondot leánya jövendő-

belijeként, hogy megtanuljon magyarul, s fél évszázadon keresztül volt magyar király, teljes abszurditás föl-tételezni, hogy ne beszélt volna magyarul. Nagyon nehéz elképzelni, hogy a magyar nyelvtudás elhagyása nem szándékosan történt.

Az epilógusban („Miért nem lett Stiborból szlovák király?”) a szerző végre helyre tesz néhány legendát. Csák Mátét kiiktatja a „szlovák nemzeti hősök” sorából, és Stibor „birodalmában” sem a későbbi Szlovákia ösét látta. Ott tartunk, hogy ennek is örülnünk kell...

Néhány kisebb (de nem lényegtelen) hibát is meg kell említenünk: Nem tudhatom, hogy a szlovák eredeti is hibás szöveget használ, vagy csak a fordítás, amikor többször egy-egy falu bíróját Szolgabírónak emlegeti (pl. 135., 137. old.). A városokat nem erőd, hanem erődítmény, erődített fal védelmezhetette (141. old.). I. Károly királyt helytelen Károly Róbertnek nevezni, mert ő soha nem használta Magyarországon ezt a névalakot, amit ezernyi oklevele bizonyít (203. old.).

A magyar szerkesztés során meg lehetett volna próbálni néhány dolgot pontosítani, vagy ha erre a szerző nem lenne hajlandó, néhány soros kiadói megjegyzésben ki lehetett volna térni erre. A középkori történelemben jártas magyar(országi) lektor feltétlenül kellett volna a kiadáshoz, a fordítási hibák kiszűrése céljából.

A jelentős jegyzetanyag, a több száz tételes irodalomjegyzék is azt bizonyítja, hogy alapos, nagy anyaggyűjtésen alapuló munka Daniela Dvořáková műve, amelyből mind a szlovák, mind a (szlovákiai) magyar olvasó olyan részletesen ismerheti meg a magyar középkor világát, mint egyetlen más, Szlovákiában megjelent műből sem. Kisebbség nagyobb hibáktól eltekintve a mű meglehetősen hiteles és színes képet ad a középkorról, noha nem vetekedhet pl. (a felföldi származású!) Zolnay László Kincses Magyarország című kitérő munkájával (Bp. 1977), csak hogy az már régóta könyveszeti ritkaság.

Végezetül még említést érdemel a Kalligram Csallóközi Kiskönyvtár című kitérő sorozata (ismertetésére külön szeretnénk kitérni), vagy Krúdy Gyula összegyűjtött művei sorozata (eddig 15 kötet jelent meg), vagy Ortvy Tivadar Pozsony város utcái és tereit bemutató művének megújított sorozatban történő kiadása. A kiadványtervben szerepel a Grimm testvérek Német mondák című először 1816-ban megjelent műve első teljes magyar kiadása, amely nemcsak a kiadott 500 német monda szövegét tartalmazza, hanem a hagyatékból nemrégiben előkerült további 60 monda szövegét is, összesen 650 oldal terjedelemben.

Ismertetésünkkel szeretnénk jobban ráirányítani a figyelmet a Kalligram kiadványaira, mert sajnálatosan tapasztaljuk, hogy a határainkon túli magyar kiadók művei viszonylag kevésbé ismerik (amiben közrejátszik, hogy nehezen hozzáférhetőek), leginkább a könyvfesztiválon és a könyvhéten szerezhették be, csak hogy nem olyan egyszerű, hogy ezekre a rendezvényekre minden érdeklődő eljusson a fővárosba, s legyen annyi pénze, hogy mindazt beszerezze, amit fontosnak tart. Sajnos a könyvtáraknak is egyre kevésbé van pénzüik...

Csorba Csaba

GÉCS BÉLA:

Békéscsaba a bírók korában, 1717–1918

A mai Békéscsaba a XVIII. század első két évtizedében települt újjá a török hódoltság és a Rákóczi szabadságharc után. A helyben maradt kis számú magyar lakosság mellé Magyarországról északi megyéiből több hullámban szlovák családok költöztek ide. Az újjátelepült Békéscsaba akkori földesura nem akadályozta az új telepeket evangélikus vallásuk gyakorlásában. Később, a XVIII. század közepén, katolikus szlovák családok költöztek ugyancsak az északi megyékből Békéscsabára. Többségben azonban az evangélikusság maradt, sajátos egyházi szervezetük hatással volt környezetükre is.

Békéscsaba 1845 októberéig, a földesurakkal kötött örökösviszony, jobbágyfalu volt. Közigazgatási jogállása 1840-ig község, 1841–1871 között mezőváros, 1872–1918 között pedig nagyközség volt. 1918-ban nyerte el a rendezett tanácsú város státuszt. A városi jogállás elnyeréséig a település közigazgatásának első embere a főbíró, illetve a bíró volt. (Mindkét elnevezést ugyanarra a tisztségre használják a történeti források.) A bírók szerkezetű feladataik között a törvények végrehajtásának biztosítása, az adóbeszedés, a katonatartás, a földesúri szolgáltatások teljesítésének megszervezése, a községi javakkal való gazdálkodás, a lakosság kisebb perértékű polgári pereiben és a kisebb bűntünetekben igazság szolgáltatása, szerepelt. Ezért a bíró mellett a törvénybíró, a borbíró, a malombíró, az árnyagm és az esküdtek működtek közre a napi feladatok ellátásában. A bírók vagy bírák a község vagyos gazdái közül kerültek ki, általában írástudó, a helyi szokásokat és törvényeket ismerő emberek voltak. Évenként választották újjá bírótársaikkal együtt. A megtelepedés után egy ideig a földesúr bízta meg a bírót, majd a földesúr, illetve a főszolgabíró jelöltjei közül a házzal bíró gazdák közössége választotta november 1-én vagy az év végén.

Az első számú vezetőként működő bíró a község érdekeinek megfelelően kellett irányítsa az ügyeket, sokan közülük a választóik bizalmát élvezve több éven át viselhették ezt a tisztséget. Sok múlott azon, hogy képesek-e felismerni a község érdekeit, annak megfelelően kezdeményezze intézkedéseket.

A bíró mellett az adminisztráció végzője a jegyző, vagy notárius volt, aki iskolázott ember, később jogvégzett tisztviselő volt. A XIX. század második felétől már szaktisztviselő is álltak a község, illetve a mezőváros szolgálatában.

Gécs Béla könyve a bírók hivatalviselésének időrendjét alapul véve gyűjtötte össze Békéscsaba múltjának legfontosabb mozzanatait, Városkronológia munkája, amelyben az események felsorolása az időrendet követi.

A XVIII. század a megtelepedés, a gyökerek eresztésének időszak. A községi igazgatási rendszer kialakítása, az evangélikus eklézsia megszervezése, a templomok, az iskolák felépítése, hogy csak néhány nagyon fontos feladatot említsünk. Ugyanez a feladat várt a beköltöző katolikusokra is. A kezdeti szabad földhasználat után a Mária Terézia-féle úrbérrendezés bevezetése alapvetően átalakította a lakosság gazdálkodását. A XVIII. század hetvenes éveiben elindított nagy munka, a mai Élvíz-csatorna medrének kiadása a lakosság által,

napjainkig meghatározza a város arculatát. A Körös-kanális kiásása a határból jelentős területeket adott vissza a mezőgazdasági művelésnek, a jószág tartásnak.

A XIX. század monumentális építkezései, az evangélikus nagytemplom, a gimnázium, a városháza, a községi szálló, a színház és a Vigadó maradandó értékei a mai Békéscsabának is. 1845-ben önkéntes örökvltsággal megváltotta magát a békéscsabai jobbágyszétség a földesúri terhek alól, előző évben pedig tető alá került a legelőelkülönözési szerződés is. 1848/49-ben úgy tűnt elcsúszta a község az örökvltságot, de a későbbi években a visszakapott megváltási összegből nagy építkezéseket lehetett megvalósítani. 1848/49-ben Békéscsaba rövid ideig rendezett tanácsú város lett, a bírakat felváltotta a polgármester.

A XIX. század további éveit a vasút révén bekapcsolják Békéscsabát az akkori világ vérkeringésébe, elősegítve az ipar és a kereskedelem fejlődését. Ekkor grüндolják a nagy malmokat, gyárakat. A századvégén települt Békéscsabára a város házi ezrede, a 101-es közös gyalogezred.

A XX. század első két évtizedében épült a városképet ma is jelentősen meghatározó római katolikus templom. A mai Kossuth téren leplezték le Kossuth Lajos szobrát, új pénzintézetek létesültek, megépült a keskenynyomtávú vasút, a Közművelődési palota, a Munkács Múzeum épülete. Adatokkal találkozunk az első világháború békéscsabai történéseiről, a kulturális élet számos fontos eseményéről is a kötet lapjain.

Gécs Béla könyve a város társadalom-, gazdaságtörténetének lexikonaként jól szolgálhatja a múlt megismerését, bemutatva azt a hatalmas utat, amit a kis jobbágyszétség két évszázad alatt bejárt.

(Békéscsaba 2008.)

Járolri József

DURKÓ KÁROLY, BAGYINSZKY ZOLTÁN,
BALLA TIBOR, D. NAGY ANDRÁS

Gyula régen és ma
Művészet Gyuláról VI. kötet

Manapság, amikor népből és nemzetből ország-lakókká fokoztattunk le – akiktől még azt is elvárnák némi házmesterek, hogy ha nem vagyunk elégedettek a dűledező épület és benne a mi magunk sorsával, állapotjával, továbbálljunk innen más országot, más lakást keresve –, jó érzés látni, hogy vannak helyek, ahol nem aludt ki a hazafüü ragaszkodás lángja, és ennek a többek szerint divatjamúlt kötődésnek jeleként vasos-monográfiák, szerényebb helytörténeti füzetek és – mint Gyulán – szép, igényes kiállítás tematikus albumok születnek. Az előlött örömet az a tudást sem ronthatja meg, hogy az ilyen kiadványok létrejötte többnyire csupán egyetlen ember vagy egy kisebb csoport megrögzött patriotizmusának köszönhető, és az ott élők többsége tudomást sem szerez róla. A genius loci azonban, a hely szelleme – amely nem más, mint elmulni nemzedékek felgyülemlt szellemi potenciálja – mostoha korokban is megtalálja a megnyilvánulás lehetőségeit.

A *Gyula régen és most* sorozatot 2003-ban indította útjára a Gyulai Évszázadok Alapítvány, és azóta hat kötete jelent meg, a hetediket, amely a várfürdő történetét dolgozza fel, a jövő hónapban szándékoznak bemutatni. Az első kettő a város múltbéli és jelenlegi arcát (történetét, gazdaságát, idegenforgalmát, kultúráját) ismerteti, a harmadik a híres gyulai kolbász történetével foglalkozik, a negyedik egy elfelejtett gyulai festő (*Kis Szilágyi*) életét és pályáját rajzolja meg, az ötödik témája a város illetve a vár 1566. évi ostroma.

A hatodik kötet, jelen írásom tárgya, Gyula városrészeneinek, utcáinak látványát, hangulatát mutatja be az olvasónak úgy, ahogyan azt az ott élő vagy odalátogató festők látták, és műveiken megörökítették.

Ezt a *Művészet Gyuláról* című albumot kettős érdeklődés indította útjára: olvashatjuk helytörténetbe ágyazott művészettörténetként, avagy megfordítva, megismerkedhetünk egy nagy múltú kisváros képével – szerkesztésével, utcáival, tereivel, épületeivel – festményeken keresztül.

Az ötlet kézenfekvő: a tatárjárás előtt alapított városnak igen régre visszanyúló képzőművészeti kötődései vannak. Itt áll Közép-Európa egyetlen épen fennmaradt, síkvidéki gótikus téglavára, és a Gyulával ma már egybeolvadt Ajtós községből származott idősebb Albrecht Dürer ötvösmester, a német festőóriás apja. Gyula történetébe két rangos művésztelep is – az 1928-ban alapított régi, és a második, az éppen negyvenesztendő új, nyári művésztelep – beírta a nevét, és a Corvin János Múzeum nyolc intézménye közül négy a képzőművészetet szolgálja, köztük a Kohán Gyűjtemény és a Városi Képtár.

A *Művészet Gyuláról* című albumban majd félszáz művész mintegy százhusz festménye idézi fel az alföldi kisváros ódon hangulatát földszintes vagy legfeljebb egyemeletes régi házaival, várával, templomaival, a főtéren pezsgő hajdani vásáraival, fejkendős asszonyaival, gesztenyesütőjével, egykori mulatójával, vurstlijával és újabb kori várjátékaival, Erkel Ferenc szülőházával, százéves cukrászdájával, malmaival, vizeivel, hidjaival. XIX. század eleji *Nagy kőhidjával*, amelyről megtudjuk, hogy a maga nemében ugyanolyan egyedülálló, mint a vár: tizenkét méteres boltíveivel korának – 1816-ban épült Bodoky Mihály földmérő tervei alapján – legnagyobb boltzott téglahídja volt.

A várat és a várkastélyt ábrázoló régi metszetekkel és egy XVIII. századi törökkori műkinccs bemutatásával kezdődik a kötet; utóbbit a Corvin János Múzeum tavaly vásárolta meg egy szír múzeumtól. A kézzel festett ábrázoláson Szulejmán szultán miniatűr portréja, szinarany pecsétje és lófarkas zászlója alatt számos tornyával Gyula vára látható, mögötte az egykor hatalmas sarkadi tó és a közel hozott – valójában nagyon távoli – hegyek. A lapon török, arab és perzsa nyelven a szultán hálaadása is szerepel: „Köszönet és hála Allahnak, hogy a zengő vizeivel Gyulát nekünk adta 1566-ban.”

Egy 1856-ban a *Vasárnapi Újság*ban megjelent cikk és egy korabeli metszet a vár és a várkastély XIX. századi állapotát írja le. „Ha az úgynevezett sarkadi borzasztó töltésen baj nélkül Gyula alá vergődhetik az ember fia, távolról szemébe tünik a régi híres Gyula vár egyik agg bástyája – kalap nélkül állva jó időben, bős viharban mint egy vén koldus –, s közel hozzá (...) jelen század

elejekori ízlésben épült várkastély büszkén ragyogó rókája." A tudósítás rosszalóan utal rá, hogy a várbán kocsmá van, és ahol Kercsényi Judith (a vár utolsó, a török túlerővel hőiesen szembeszegülő kapitányának felesége) a „*lemugvó nap sugarain merengett, vagy téli estvén rokkája pergő kereké mellett nemzeti dalait hangoztatá –, ott most posztagos karú szolgáló trivial danái fülhasító lármaja közben surolgatja a seres kancsókat (...)*”

Szilágyi István – a törpe növése miatt *Kis Szilágyinak* nevezett gyulai festő – *Régi mulatóban* című festménye ezt a kocsmái hangulatot jeleníti meg, de XVI. századi milióbe helyezve.

A könyv ezután a festmények segítségével körbejárja az olvasóját a Kossuth tértől a Kapus hídon át Gyula jellegzetes utcáin a várossal ma már összeépült Ajtósfalváiig (ahonnan a Dürer-család elvándorolt) és az Árendásnak is nevezett Remetéig, ahol a középkori Remeteháza állt, a XIX. század elején pedig az uradalmi mézszárszék mindenkor bérlője legeltette a levágásra váró jószágokat. Eközben nagyon sok helytörténeti érdekességet tudunk meg a beszédes nevű városrészekről (Magyarváros, Németsváros, Románváros); a Várkertről, a valaha mocsár volt Göndöcs-kertről és Törökzugról, aminek semmi köze nem volt a törökökhöz, egy ottani familiáról kapta a nevét. Megismerjük a nevezetes házakat, tereket. Tragédiákról, pestisjárványokról, az 1804-es tüzészéről olvasunk, amelynek pusztítása után az újjáépítéskor három tágas tér is született, hogy gátolja az esetleg újra fellángoló tűz terjedését (Erkel, Harruckern és Petőfi tér). Híres családokról, nagyszerű mesterekről hallunk. A Harruckernekről, akik részben császári adományként kapták, részben vásárolták Békés megyei birtokaikat, és főként német telepeseket hoztak a Rajna mellől, a Saar-vidékről és Baden-Württembergből, vagy a Cziglerekről, akik generációkon át kiváló építőmesterek voltak. Nemcsak helyben működtek, építették Herkulesfürdőt, és huszadik századi sarjuk is híres építész lett. Megtudjuk, hogy a Kapushidról (ez a Nagy köhíd mai neve) olyan nagyságok néztek a Körös vizét, mint Jókai Mór, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Damjanich János, Munkácsy Mihály és perze Erkel Ferenc, s hogy Bartók Béla melyik szállodában szállt meg gyulai tartózkodása idején.

Ezek azok az apróságok, amelyek oly hasonlóak a kisvárosok történetében (melyik alföldi városban nem járt Kossuth Lajos?) mégis ezektől kapják meg sajátos arculatukat; ismeretlen ismerősként bolyongók tehát a könyv lapjain, közel ötven útitársammal, a régen elhunyt vagy ma is élő, a városban született vagy letelepedett, ott lakó vagy csak időnként odalátogató festőkkel. A régiek többsége a nagyközönség számára ismeretlen, de jó felkészültségű művész, akik Nagybánya vagy az alföldi festészet szellemében dolgoztak Gyulán. Nevükkel legfeljebb aukciók házak listáin találkozni, az album lapjain tetszetős alkotásaikat láthatjuk, mint például József Dezső remek életképét, a *Dimyevöket*, Mihalovits Miklós asztalnál ülő öreg parasztjait, Turmayer Sándor *Kispiacát*, Csapó Márton *Németsvárosi reggeli hangulatát*, Csallóközi Farkas Lőrinc (a régi művésztelép alapítója) *A régi iskola a Harruckern tér mögött* című pompás kis akvarelljét. Közöttük egy nagy mester is található, mint a Gyulaváriban született és Gyulán meghalt, kiróbbanó

tehetségű, sokat szenvedett Kohán György, akit a házak, a folyó és az ember egyformán érdekelt, nyugalmasabb városképeit a vurstli robusztus artistanói ábrázoló festmények ellenpontozzák.

Egy generációval későbbi a szintén itteni illetőségű Koszta Rozália, déalföldi festésztünk markáns alakja, aki szülővárosában találta meg a *maga Tahitjét*. Harsányan színes, mégis meditatív, eszöndet sugárzó utcaképei a lírai konstruktivizmus szép példái. A kortársfestészet képviselői közül Szakáll Ágnes és Balogh Gyula kötődik a városhoz. Mindketten ragaszkodnak a látványhoz, gyakran naturalisztikus részletességű műveiken azonban átsüt a mögöttes világ, egy transzcendens lét üzenete, akár az *Apor tér kútját*, akár a *Százéves cukrászda* öreg cukrászmesterét és 1840-ben készült pohárszékét festik.

Lehetne folytatni a sort; számos név és sokféle hangulatú alkotás kínálja magát a könyv lapjain (például a pedagógus művész Kiss Sándor, Székelyhidí Attila, Oláhne Keresztesy Éva, B. Jász Jolán, Volent Katalin és mások), amelyek sokféle szemszögből láttatják a várost, élvezettel lehet lapozgatni közöttük, kóstolgatva a város ízeit.

Akad néhány kevésbé kvalitatás alkotás is, de mint Durkó Zsolt írja bevezetőjében: „A (...) megjelenéshez legalább akkora súllyal bírt az adott kép helytörténeti értéke, mint az alkotás művészi színvonala.”

A kötetben a helytörténeti ismeretekhez és képekhez csatlakoztatva szerepel a művészek életrajza, munkásságuk rövid jellemzése, a várossal való kapcsolatuk ismeretése, sőt a festmények paraméterei is. A könyvet a műalkotásokon megörökített objektumok és a városnéző séták útvonalaának térképe egészíti ki. Ha mégis támad parányi hiányérzetem, az a kép- és névmutató hiányából fakad. Ez a szép kiadvány megérdemelte volna mindkettőt. És egy nyelvi lektor is az itt-ott fellelhető pongyolaságok, hibák kigyomlálásához. Az meg már kákán is csomókeresésnek látszik, hogy szeretnénk tudni: hol található az az alkotás, amelyeknél nincs jelezve tulajdonos?)

Végezetül: csak dicséret illeti a kötetet tervező és a reprodukciókat készítő *Hegedűs Gábor*t (Visionmaster Grafikai Stúdió és Fotóműterem) és a kivitelező gyulai Dürer Nyomda Kft-t. Szép könyvet adtak ki a kezükből.

(Gyulai Évszázadok Alapítvány, é.n.)

Jámborné Balog Tünde

A lokálpatriotizmus bibliográfiai emlékműve: a Jászság könyvészete*

Lassan tíz esztendeje lesz annak, hogy kedves kollégáim, a jászberényi városi könyvtár igazgatónője és helyettese felkértek az akkortájt készülő kiadványuk, *A Jászság bibliográfiája* lektorálására. Minekutána a helyismereti-helytörténeti tevékenység, azon belül a bibliográfiai munka szívügyem, készséggel vállaltam a feladatot. Hamar kiderült, hogy az összeállítás folyamata még abban a stádiumban van, amikor a lektor tényleg és érdemben segíthet. Rövid időn belül megtaláltuk a közös

* Elhangzott 2009. február 26-án, a Jászkör Egyesülete budapesti összejövetelén.

hangot, alkotó együttműködés alakult ki közöttük. S amikor a bibliográfia második, bővített változatának a gondolata felvetődött, majd tette érlelődött, kíváncsi izgalommal fogadtam az újabb felkérést. Hálásan köszönöm, hogy a kiadók ismét engem választottak. Tölem telhetően igyekeztem folyamatosan figyelemmel kísérni, és észrevételeimmel, tanácsaimmal segíteni a munkát. Teltek az évek, formálódott az új kiadvány, együtt gondolkodtunk, tépelődünk a célra vezető megoldásokon, és egyre inkább úgy éreztem, hogy ez a leendő kötet már nemcsak a jászberényi kollégáké, nemcsak a jászoké, hanem egy icipicit a sajátom is. Talán nem veszik rossz néven, ha a következőkben már így, *A Jászok könyvszete* megszületése felett érzett személyes örömmel, és a szép, erős gyermek láttán a keresztapa elfogultságával szólalok meg.

Ritka eset – különösen manapság, a számítástechnika korában –, hogy egyik vagy másik magyarországi helyismereti-helytörténeti bibliográfia második, bővített kiadásban is napvilágot lát. Ezúttal alkalom nyílt erre, és a kiegészített, terjedelmesebb és ennél fogva tartalmasabb változat közzététele mindenképpen üdvözlendő fejlemény. Köszönet érte az összeállítóknak, a közreadóknak és mindazoknak, akik anyagilag vagy adataikkal támogatták a létrejöttét.

Az előzmény, *A Jászok bibliográfiája* című kötet bő hat esztendővel ezelőtt, 2002 őszén jelent meg, a Jászok Egyesülete, valamint a Jászberényi Városi Könyvtár és Információs Központ kiadásában. Már akkor többen, köztük történetek, etnográfusok, könyvtárosok megállapították, hogy bibliográfiai irodalmunk számottevő opusszal gazdagodott. Már a téma is figyelmet keltett, mert a jász népcsoport története nemzeti históriánk jelentékeny szelete, a Jászságnak nevezett tájegység pedig markáns arculatot felmutató, sajátos területe országunknak. Már akkor kiderült, hogy a népcsoportra, valamint a jász városokra, falvakra vonatkozó irodalom mennyisége és tematikai sokrétűsége szintén megkívánta a meglehetősen szűrt, sokfelé fellelhető anyag összegyűjtését, rendszerbe foglalását.

Még ki sem került a nyomdából a címjegyzék, máris sokan jelentkezők kiharadt adatokkal. A spontán, öntevékeny közreműködők száma idővel tovább emelkedett, és korán kialakult a jászberényi könyvtárnak és a Jászok Egyesületének az a közös szándéka, hogy az első összeállítást megelőző és teljességre törekvően ki kell egészíteni. Folytatták tehát a tudatos és rendszeres anyaggyűjtést, és folytatták a metodikai kérdések permanens megbeszélését.

Nos, az újabb, immár második kiadás lapozgatása közben rögtön szembeötlő két változás: a mennyiségi gyarapodás és a szerkezet lényeges módosulása. Könyvtárosként és történészként egyaránt tanúsíthatom: mindkettő előnyére vált a bibliográfianak. Az első kiadás ezerháromszázhárom sorszámozott tételt számlált. A jelenlegi anyag ennek több mint kétszerese, az utolsó tételszám a 2768. Az áltételeként rögzített második, harmadik és egyéb kiadásokkal, az elektronikus, digitális formátumokkal, valamint a gyűjteményes kötetekben és más könyvekben található részdokumentumok analitikus feltárásával együtt ez a szám alighanem meghaladja a tízezeret. Menet közben sikerült megtalálni azt a kulcsot, azt a módszertani optimumot is, amely a szabvá-

nyos bibliográfiai leírásokkal, azok gondos elrendezésével, a precíz mutatókkal e hatalmas információhalmaz felé a használók előtt megnyitja, kitarja az ajtót.

Mind a tetemes terjedelmi különbség, mind a szakmai eltérések azt követelték, hogy a második kiadás címe is változzon. Bár a hat évvel ezelőtti bibliográfia eredményeit, pozitív elemeit tudatosan átmentették, a könyvtárosok nem pusztán egy bővített, kiegészített címjegyzéket készítettek, hanem egy számos elemében új és újfajta művet alkottak. Ezért bátorítottam – a korábbi hazai analógiák alapján – javasolni, hogy a kötetet *A Jászok könyvszete* címmel adják közre. Ez hozzásegít ahhoz, hogy az összeállítás első és második variánsa a használók tudatában ne keveredjen. Természetesen kötelező elvárás volt, hogy az új kiadvány címlapján hátoldalán (verzőján) világosan utaljanak az előzményre. S természetesen egyet lehet érteni azzal az ötlettel, hogy az újonnan bevett tételeket az első sor első betűje elé helyeztet csillaggal jelöljük, azaz így különböztetik meg ezeket az előző kiadásban is szereplő írásoktól. Hasonló figyelmesség, hogy a könyv végén a korábbi bibliográfiában még szereplő, de a könyvszetzetből már kihagyott tizenhárom tételt (az ottani sorszám feltüntetésével) szintén felsorolták.

Az új cím egyébként pontosabban tükrözi a tartalmat, és terminológiailag is egyértelműen elfogadható. A bibliográfia gyűjtőkörét már az első kísérletnél úgy határozták meg, hogy az önálló kiadványként napvilágot látott nyomtatott dokumentumokat regisztrálják. Közélebről: a könyveket, a különnyomatokat, a rendszeres időközönként megjelenő iskolai értesítőket, kalendáriumokat (naprákat), évkönyveket, címtárakat stb., továbbá a periodikumokat (vagyis a folyóiratokat, heti- és napilapokat). A könyvtári gyakorlat szokásrendjéhez igazodva a kiadó és a szerkesztő ebbe a fogalomkörbe sorolta a térképeket, és attól némileg elrugaszkodva merész, ám hasznos döntéssel az aprónyomtatvány kategóriájának határvidékén mozgó párlapos füzeteket. A mai idők szelleme sugallta a másik, de mindenképpen helyeselhető formai törest, a már említett elektronikus, azaz CD-ROM és DVD kiadványok felvételét. Noha nyomós érvek szólának a folyóiratokban, heti- és napilapokban, alkalmi újságokban stb. megjelent cikkek feltárása mellett, helyesen tették, hogy ezeket mindkét kiadásból kihagyták. Hiszen a mostani terjedelem is arra utal, hogy a nyilván óriási mennyiségben keletkezett cikkanyag számbavétele szétfeszítette volna a bibliográfia kereteit, az idő- és energiáfordítás összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékéről nem is beszélve. Az esetleg mégis kételkedők megnyugtatására okvetlenül idekívánczozik egy megjegyzés: a magyarországi közkönyvtárakban nemrég végzett reprezentatív felmérések tanúsága szerint a lokális információk iránt érdeklődők túlnyomó többsége, több mint nyolcvan, olykor kilencven százaléka könyvekből vagy könyvekből is keres információkat. A jász könyvszetzet egy viszonylag tiszta profilú helyismereti segédlet, és mint ilyen önmagában is megáll; sokak számára megkerülhetetlen kiindulópontja, értékes eszköze lesz az előzetes tájékozódásnak, az irodalomkutatásnak, akár a kutatók, akár a pedagógusok, akár a közművelők, akár az önkormányzati hivatalok, akár más olvasók fordulnak felé segítségért.

Egy másfajta tipológia szerint a kiadvány a tájbibliográfiák nálunk meglehetősen gyér csoportjába tartozik. A kiadók és az összeállítók alapvetően a Jászság területéhez tartozó, illetve a migrációban érintett településekről (ha jól számoltam, tizenhét plusz tizenhét, összesen harminchat helyesről) érdemi ismereteket közöl, tehát a várható érdeklődés előterében áll, helyi tartalmú dokumentumok regisztrációját tűzték ki célul. A helyi tartalmat a maga komplexitásában, tematikai és időbeli totalitásában értelmezték, tehát a múlt és a jelen minden, könyvekben rögzített szektorára, jelenségére stb., a jászság kiemelkedő személyiségeire, a szépirodalmi alkotásokra is figyelve. Más megközelítésben: nemcsak a történeti (vagy visszatekintő), szakszóval diakron közleményeket, hanem a folyamatokkal, eseményekkel egyidejűleg keletkezett, azaz szinkron (a történeti kutatás számára forrásjellegű) publikációkat is számba vették. Egy röpké pillanatot megédesemmel annak felvillantása is, hogy jelen esetben a „helyi” jelző nem minősít, hanem a lokális kötődésre utal, hiszen a szóban forgó kiadványok között jócskán vannak olyanok, amelyek országos, netán egyetemes érdekű információkat hordoznak. Vagyis az összeállítás tartalma révén országos érdeklődésre is számot tarthat. Rokonszenves vonás a nem kifejezetten lokális tartalmú helyi kiadványok megengedő kezelése; ezek ugyanis éppen a kiadójuk révén az adott hely szellemiségéről is elárulnak valamit, néha meglepően sokat. A periodikumok esetében kifejezetten a topográfiai ismérvtől, azaz a Jászság területén, illetve más jász településeken, továbbá a Jász-Nagykun-Szolnok megyében keletkezett és a megye egészét felölelő lapokat írták le. Újdonság és hasonlóképpen igazodás a kor szelleméhez, hogy a helyi sajtótermékek bibliográfiái leírásaiban a mikrofilmre vett másolatok és a repertóriumok mellett (ezeket korábban is jelezték) – ahol van – a web-elérhetőséget (honlapot) és az e-mail címet is közlik. A helyinek minősülő szerzők azon munkáit viszont, amelyeknek nincs helyi tartalma vagy nem helyi kiadványok, általában mellőzték.

A jászberényi városi könyvtár és a Jászok Egyesülete mindkét alkalommal a helytörténeti-helyismereti kutatás érdekeit, másként szólva a tudományosság szempontjait tartotta szem előtt. Vagyis az összeállítást elsősorban tudományos segédletnek szánták, kiváltképp a hivatásos és amatőr kutatóknak, a szakdolgozatot készítő egyetemisták és főiskolai hallgatóknak, a pályázati feladatokon munkálkodó középiskolásoknak és az őket irányító pedagógusoknak az igényeire figyeltek. Természetesen ügyeltek a könyvtári szakma, a bibliográfiai tevékenység elvi-módszertani követelményeire is. Gulyás Erzsébet szerkesztő, a jászberényi városi könyvtár helyismereti referense tiszteletre méltó buzgalommal, kivételes szorgalommal és magas fokú hozzáértéssel fogta össze a közreműködők lelkes csapatát, és messzenőven hasznosította a hasonló összeállítások tanulságait. Ő vállalta az anyaggyűjtés oroszlánrészét is. Gyakori találkozásaink során konstatálhattam, hogy a Jászok Egyesülete, személy szerint Dobos László ügyvivő szinte mindennapos ösztönzése, erkölcsi támogatása is nagyban hozzájárult a sikeres végeredményhez.

A kiadók, akárcsak a szerkesztő és segítőitársai a lokális irodalom hiánytalan regisztrációjára törekedtek, ám semmiképpen sem tekinthető kudarcnak, hogy ez

nem sikerült. A bibliográfiák közel félvezredes történetének maig ható tanulsága, hogy az abszolút teljesség jogos óhaj ugyan, de olyan eszményi cél, amelyet csak megközelíteni lehet, viszont elérni nem. Mindazonáltal *A Jászság könyvészete* impozáns teljesítmény. A munkatársak odaadó erőfeszítésének eredményes voltát a regisztrált tételek tömege önmagában is jelzi és minősíti. A jászsági és szolnoki könyvtárakon kívül a nemzeti könyvtárban és más nagy gyűjteményekben is körültekintően tájékozódtak. Ha egy könyvet csak ezek valamelyikében találtak meg, a mű bibliográfiai leírása után rövidített formában a lelőhelyet is feltüntetik. Előzékeny eljárás, amely a helytörténetiek és más érdeklődők munkáját nagyban megkönnyíti, hiszen kellő felvilágosítást kaphatnak arról, hogy a keresett könyvhöz hol juthatnak hozzá. A kívülállóak szinte el sem tudják képzelni, mekkora munkamennyiséget, mennyi fáradságot takar a több ezernyi analitikus leírás, tehát a könyvekben rejtetten szereplő lokális információk, köztük az ún. szórt (vagy szórvány) adatok kimutatása. Rendkívül aprólékosan dolgozták fel a gyűjteményes munkák, szakzsargonnal a poligráf művek – vagyis a tanulmánykötetek, évkönyvek, naptárak és egyebek – részközleményeit. Az összeállítás különleges erénye, hogy a jászsági vonatkozásokat az ún. országos kiadványokban, főleg a regionális tagolású kézi- és segédkönyvekben is megpróbálták felderíteni, mégpedig minél teljesebben; ezzel, mindenekelőtt a már-már csaknem elfeledett kötetek kézbe vételével, leírásával más megyék könyvtárainak is roppant sokat segítenek. Az sincs kizárva, hogy a kollégák a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiai adatbázisokhoz is kínálhatnak eddig ismeretlen adalékokokat. Felhívhatják a figyelmet rég elfeledett kiadványokra, kiadványtípusokra, például a régi országos lexikonokra, az ún. szentemberek hitbuzgalmi broszúráira. Az egyik legfontosabb fejezet a helyi iskolai értesítők füzetenkénti lajstromait tartalmazza; ahol volt, a helyi tartalmú programértékeket és más publikációkat is feljegyezve, kiemelve. A jászokkal és a Jászsággal foglalkozó szépirodalmi alkotások felkutatása az érzelmi kötődés erősítése szempontjából különösen jelentős. Kétségtelen viszont, hogy a lokális részletek kinyomozásának nehézségei miatt a hiány valószínűleg itt a legtöbb. Szakmailag változatlanul előnye az összeállításnak, hogy sem a könyvek, sem a periodikumok számbavételénél nem alkalmaztak politikai-ideológiai megfontolásokat vagy értékszempontokat, egyedül a lokalitást tekintették kritériumnak.

Minden nyomtatásban közreadott bibliográfia egyik kulcskérdése a szerkezet. A jászberényiek már az első kiadásban is a tartalmi szempontokat részesítették előnyben, és a bevált tematikai bontást elsődleges rendező elvként megtartották. Kivéve – magától értetődően – a sajtótermékeket, amelyeket kiemelték az általános témarendből, és ezekből alakították ki az összeállítás utolsó főfejezetét. A könyvek és könyvrészletek felsorolása kor voltaképpen megmaradtak a korábbi szerkezeti vázánál: a hazai könyvtárakban csaknem általánosan alkalmazott és a használók többsége által is jól ismert, befogadott egyetemes tizedes osztályozás (ETO) főfejezeteit és fejezeteit vették alapul. Ám valamelyest oldották a rendszer merev strukturáját: rugalmasabban tagolták a címanyagot, és hosszas fejtréssel igyekeztek kitisztítani a főbb tematikai egységeket. Például a helységnyvtá-

rakat az általános művek közé osztották be, és világosan körülhatárolták a nyelvészet tárgykörét. A használhatóság, visszakereshetőség szempontjait érvényesítve az iskolai értesítőket a településnevek, azokon belül az iskolák szerint csoportosították. Ugyanilyen módon igyekeztek együtt tartani más évkönyvek, a kalendáriumok és egyéb hasonló kiadványok sorozatait. Meggyőző kísérlet a Jászság múltjához szorosabban kötődő két sajátos téma, a Migráció és a Helhel kürt önálló főfejezetként történő szerepeltetése. Hiszen – hogy bizonyító argumentumot is felhozzak – az emberek jókora hányadának (talán túlnyomó többségének) a "jász" szó hallatán vagy olvastán először a kürt jut az eszébe, és a bibliográfiában is nyilván ide szeretne elsőként lapozni. Noha látszólag sérti az elsődleges rendező elvet, mégis egyet lehet érteni azzal az elhatározással, hogy tudatosan vállalva az átfedést és a szóródás kockázatát, a gyűjteményes kötetek részközleményeit tartalmuktól függetlenül egy helyen írják le; így ugyanis egy könyv valamennyi bibliográfiai adata együtt található, a visszakeresést meg a részletes földrajzi és tárgymutató megnyugtatóan garantálja.

Bátor áttörés, hogy ezúttal másodlagos (az iskolai értesítőknél, évkönyveknél, kalendáriumoknál harmadlagos) rendező elvnek a megjelenés időrendjét választották, vagyis a könyveket a tematikus főfejezeteken és fejezeteken belül a közzététel éve, a periodikumokat az indulás éve (sőt dátuma) alapján állították sorrendbe. Következtesen jártak el: még a verseket, prózai alkotásokat stb. tartalmazó szépirodalmi köteteket is a kiadás ideje szerint sorolták fel. Két okból is figyelemre méltó ez a változás. Egyfelől szorosan kapcsolódik a hazai bibliográfiai gyakorlat fő sodrához, a mindinkább terjedő, csaknem általánossá vált szisztemát adaptálták. Másfelől a kronológiai besorolás egy-egy szakterület, téma kutatásának, vizsgálatának történeti fejlődését, időbeli változásait (mivel az időrend a kutatás fejlődését ivének lenyomata), a szépirodalom esetében az írók, költők érdeklődésének hullámzását elég hiven tükrözi, ebből következően információs értéke eredendően magas.

Kimagasló érdeme a könyvészetnek, hogy a leírások az autopszia elvének gyakorlati érvényesítésével, vagyis a dokumentumok kézbe vétele, közvetlen megtekintése alapján készültek. Lényeges előrelépés az előző kiadás-hoz képest a tételalkotás szemléletének módosulása. Bár korábban is a bibliográfiai leírás ma érvényben lévő szabványának szellemében jártak el, szakmailag erősen kifogásolható volt a szerzői nevek besorolási adatként való indokolatlan kiemelése. Csakis helyeselhető, hogy ezt megszüntették; egyébként helytakarékossági megfontolásból is kedvező döntés volt. Szerencsés megoldás, hogy egy-egy könyv második, harmadik stb. kiadásának, CD-ROM és/vagy DVD formátumának azonosító adatait közvetlenül az első kiadás alatt rögzítik, mégpedig igencsak leleményes módon: a szóban forgó tétel-szám mellé kötőjellel elválasztva illesztették az újabb kiadásokra utaló egyjegyű sorszámot, ráadásul az altételeket kissé bentebb szedték. Ugyanakkor – ismét csak helyeselhető módon – a reprint kiadásokat a megfelelő időrendi helyen, azaz önálló tételeként közlik, a használt megfelelően eligazító oda- és visszautalással. A könyvekben, főként a gyűjteményes kötetekben található részközlemények bibliográfiai adatai szintén a mű (vagy illető kötete) egészének leírása után/alatt, vagyis annak

alárendelten kaptak helyet, kisebb méretű betűkkel szedve. Ezeket az analitikus tételek nevezhető információkat az ábécé kisbetűivel jelölik; ha elfogytak, duplázva, sőt olykor triplázva. Mind az altételek, mind az analitikus tételek ilyenét megkülönböztetése egyfelől megkönnyítette a mutatók elkészítését, másfelől a használók számára biztonságosabbá, gyorsabbá teszi a tételek visszakeresését, áttételesen a szükséges könyvek, részközlemények megtalálását. Az eligazodást segítik a tételekhez (altételekhez, analitikus tételekhez) kapcsolódó annotációk, vagyis magyarázó jegyzetek, amelyek első sorban a földrajzi helyekről (leginkább a településekről), másodsorban a személynevekről (pontosabban a jászsági kötődéséről), esetleg testületekről, gazdasági egységekről, eseményekről stb. szolgáltatnak adatokat, többnyire a vonatkozó oldalszámokat. Akárcsak az első változatban, a periodikumok leírásai ezúttal is sok és sokféle információt ölelnek fel.

Az egyik, tölem is idősebb kiváló kollégám, Péter László hajdanán gyakran elmondta, leírta, hogy a *bibliográfia lelke a mutató*. Nos, a jászsági könyvészetnek igazi lelke van. S leginkább ez a négy mutató készítési csodálatra a kívülálló, főként szakmabeli szemlélet. Könnyen kiszámolható, hogy a még éppen elviselhetően apró betűkkel szedve is a terjedelem egyötödét teszik ki. A majdani használók leggyakoribb keresési irányait mérlegelve a munkatársak a következő indexeket állították össze. Első helyen a *földrajzi mutatót*, mert a különböző felmérések statisztikai mutatói és a könyvtári gyakorlat tapasztalati tényei szerint megnyithatóan a települések és egyéb geográfiai egységek felől közelítve forgatják majd leggyakrabban a címjegyzéket. Második helyen az átfogó vagy egységes *személynévmutatót*, amely a szerzőkön, szerkesztőkön és egyéb közreműködőkön kívül az ún. tárgyi személyneveket – tehát akikről szólnak az írások – is tartalmazza, az utóbbiakra visszautaló tételszámokat tipográfiailag, jelesen aláhúzással megkülönböztetve. A harmadik a *tárgymutató*; ide főként a testületeket (intézményeket, pártokat, szervezeteket, hivatalokat, üzemeket, termelőszövetkezeteket stb.), a sajtótermékek címeit, a különféle fogalmakat, a fontosabb történelmi jelenségeket és eseményeket, az egyes irodalmi műfajokat, szaktudományi ágakat stb. vették fel, mellérendelő szerkezetben, sok-sok utalóval. A negyedik, a *sorozati mutató* újdonság; ez kizárólag a helyi, jászsági könyvsorozatokra utal vissza, és a könyv- és művelődéstörténeti kutatás, elemzés számára kínál fogódzókat. A kurzivált szedett utalók („lásd”) és az ugyancsak dőlt betűs keresztutalások („lásd még”) általában elegendőek, és korrekten kivitelezettek. Különösen gazdag e tekintetben a Tárgymutató, amit az intézmények nevének gyakori változása nagyon is indokol.

Miután a bibliográfia összeállításakor a módszertani szabadság köre elég tág, egyértelműen pozitívumként kell értékelni, hogy a kiadó és a szerkesztő szándékairól, elgondolásairól, a választott megoldásokról a használt részletesen felvilágosítják a Tájékoztató címmel ellátott bevezetőben (vagy útmutatóban). Sokat segít a bibliográfiai leírásokban és az annotációkban alkalmazott rövidítések jegyzéke; ide foglalták be a lelőhelyek rövidítéseinek feloldását is.

A bibliográfia tipográfiai kivitelezése vonzó és gazdaságos. Ez a tény a borítólapp tervezőjét, B. Jánosi

Gyöngyit és a debreceni Alföldi Nyomdát dicséri; az üzem kollektívája az átlagostól ugyancsak eltérő, a műfaj sajátosságaiból fakadóan vitathatatlanul nehéz feladatot megbízhatóan oldotta meg. Szerencsés a kötet formátuma. A – nyomdai szakkifejezéssel élve – B/5-ös alak a könyvtárak és az olvasók kedvelt, könnyen kezelhető mérete. A bibliográfiai, leíró rész hatszázharminc oldalra rúg. Az ún. bevezető rész tizenhét oldal, az egyik kiadó, a Jászok Egyesülete záradéka újabb három számozatlan lap. Mindent egybevéve kereken hatszázötven oldalt tarthatunk a kezünkben. Tehát a végeredmény egy eléggé vastag kötet. A könyvtár-igazgató találó megjegyzését idézve: „tekintélyes” kiadvány.

A *Jászság könyvészete* igényes, rendkívül szorgalmas, kitartó munkát demonstráló folytatása elődjének. Múltó a választott, feldolgozott témához. Szívbeli gratulációk a szerkesztőnek, a közreműködőknek, a jászberényi városi könyvtár igazgatójának, a Jászok Egyesülete illetékes vezetőinek és tagjainak. Remélem, hiszem, hogy egy igen hasznos, nélkülözhetetlen könyvtári és szaktudományos segédlet került a használók és a könyvtárosok kezébe. Terjedelme és szakmai színvonala révén feltétlenül alkalmas arra, hogy széles körben megismerjék, és nap mint nap forgassák. Megjósolható, hogy nagy nyeresége, egyik gyöngyszeme lesz a hazai helyismereti-helytörténeti irodalomnak, tevékenységnek. Módszertani tanulságai pedig minden bizonnyal elgondolkodtatják a helyismereti bibliográfia hazai művelőit. Bár bizonyosra vehető, hogy az idők folyamán újabb, a címjegyzék gyűjtőkörébe tartozó dokumentumok bukkannak fel, ez semmit sem von le a *mostani* kiadvány tartalmi értékeiből, módszertani érdemeiből.

Talán nem tűnik túlzottan hangzatos kijelentésnek, ezért megkockáztatom: a *könyvészet az élő, eleven lokálpatriotizmus egyedi emlékműve*. A földrajzi távolságokat, olykor óceánokat áthidaló összetartozás jelképe. Emlékműve azoknak a kiadványoknak és alkotóknak, amelyeket, akiket ebben a kitűnő kötetben regisztráltak. Tisztelegés, főhajtás a névtelen és neves jászok előtt, akik magyar földön vagy messze idegenben éltek, munkájukkal, szellemi alkotóerejükkel gazdagították, gyarapították a magyarságot, a magyar nemzeti kultúrát. A könyvészet a magyar nemzeti kulturális örökség egyik fontos szeletét tárja elénk, és hosszú-hosszú időre, nemzedékről nemzedékre megőrzi a felmutatott értékeket. Úgy vélem, nemcsak a szakmai elfogultság mondatja velem: büszkék lehetünk erre az összeállításra és még inkább a címjegyzékben fellelhető művekre, az ebben szereplő jeles személyiségekre. Büszkék lehetnek legkivált maguk a jászok, de bárki, aki magyar földön, magyar szívvel él. Másként fogalmazva: a bibliográfia felbecsülhetetlen hozadéka lehet, hogy előmozdítja a helyismereti-helytörténeti tevékenység egyik alapvető funkciójának kiteljesítését, a lokálpatriotizmus érzésének felbressztését és elmélyítését, a jász öntudat, identitás megszilárdítását.

S ha már a lokálpatriotizmus került szóba, említsük meg, hogy a könyvészet – bár száraz adatfelsorolásnak látszik – érzelmi hatást is kelthet. Száraz, de nem rideg – mondhatnánk. Önkéntelenül is eszembe jut egyetemista éveim egyik kedvelt írója, Anatole France, aki egyik tudós figurájának szájába adta az első hallásra meghökkenítő vallomást: „Nem ismerek könnyedebb, vonzóbb,

kedvesebb olvasmányt, mint egy katalógus”. Ha alaposan belegondolunk, ez a kitétel igaz lehet a bibliográfiákra is. Nyilvánvaló, hogy a szó szokásos értelmében kapcsolódást, szórakoztató időtöltést egyik sem ígér. Ha viszont valaki veszi a fáradságot, és valós érdeklődéssel lapozgatja – mint jelen esetben – a most előttünk fekvő vastag kötetet, mennyi, de mennyi meglepetésre bukkanhat, és nem egyszer szellemi élvezetet is talál. Van, akiben nosztalgiát ébreszthetnek az iskolai értesítők tételei. Más valaki a szülőfalujáról írt könyvekre, rész tanulmányokra figyel fel, és könnyen megérlelődhet benne a szándék: jó lenne még többet tudni a szeretett település hajdani és mai életéről, embereiről. Megint mások egykori lakóhelyük után böngésznek a mutatóban és az összeállítás címregetegében. Most divat a családfakutatás: nyilván lesznek, akik szüleikről, nagyszüleikről, rokonairól találnak eddig rejtve maradt adatokat, forrásokat. Gondolom, ki-ki tudná folytatni a sort...

Éppen a könyvészet tartalmi gazdagsága, módszertani pallérozottsága kívánja meg, hogy tovább gondolkodjunk, gondolkodjunk azon, hogyan tovább? Úgy vélem, három irányban lehetne, kellene tovább lépni. A jászberényi könyvtárosok máris birtokában vannak olyan címeknek, amelyek a könyvészetből ilyen vagy oknál fogva kimaradtak. S folyamatosan jelennek meg az újabb és újabb könyvek, tanulmánygyűjtemények, iskolai évkönyvek stb. Tehát előbb vagy utóbb szükség lesz a kiegészítésre. Meglátásom szerint arra aligha kerülhet sor – talán nem is indokolt –, hogy a bibliográfiának egy új, bővített kiadása jelenjen meg. Az viszont alighanem kivitelezhető, hogy viszonylag rendszeres időközönként – netán öt-tízévenként – újabb és újabb füzeteket állítsanak mellé, ugyanabban a szellemben és szerkezetben. Ha úgy tetszik, a most felépített emlékműhöz kisebb emléktáblákat kapcsoljanak. A másik, voltaképpen párhuzamosan is járható út a digitalizálás. A könyvészetből lehet bibliográfiai adatbázist szerkeszteni, és ezt folyamatosan feltölteni az újabb rekordokkal. A harmadik, már az első kiadás kapcsán felvetett lehetőségen is célszerű töprengeni: az lenne az igazán nagy lépés, sőt ugrás, ha a folyóiratokban megbújó, a *Jászság*, a jászok történetére és jelenére vonatkozó cikkeket bibliográfiai feltárást szintén elvégeznék. Sokan hálásak lennének érte, ha ez megtörténne. Könyvtárosként, bibliográfusként és történészként egyaránt szeretném biztatni a kollégákat erre a munkára.

Bényei Miklós

Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*

Ez a könyv túlmutat önmagán. Fókuszában egy többé vagy kevésbé ismert udvarhelyszéki falu, Énlaka van, a település és környéke rég- és közelmúltjával, jelenével, a jövőért. A kötet, ahogy a szerkesztő, *Visy Zsolt* előszavából megtudjuk, az Énlakán 2007-ben megrendezett konferencia előadásait tartalmazza.

Emlékezés, emlékeztetés egyszerre, s figyelemfelhívás. Arra a Burke megfogalmazta „szövevégre”, ami

* A Budapesti Unitárius Egyházközség gyülekezeti termében elhangzott könyvbemutató szerkesztett szövege. (Szerk.)

összeköti a már elhunytak, s a még meg nem születettek sorsát. *Szabó Árpád* püspök úr utal erre a bevezetőjében: a föld ahol élünk Isten ajándéka, de egyben elődeink ránk hagyományozott öröksége, mellyel jól kell sáfárkodnunk. Örizzünk, gazdagítanunk kell, s nem pedig felélnünk az utánunk következő nemzedékek jussát.

S emlékezés, emlékeztetés a kötet, a szerkesztés közben váratlanul elhunyt két udvarhelyszéki tanár szerzőre, a szűkebb pátriájuk múltjának, értékeinek megismeréséért és megismertetéséért fáradhatatlanul tevékenykedő *Szűcs Lajosra* és *Vofkori Lászlóra*. S a tulajdonképpen ugyancsak „szerzőknek” is tekinthető, Székelyföld és Udvarhelyszék népének múltját, középkori értékeit leíró, kutató, *Orbán Balázstra*, *Dávid Lászlóra* akikre a jelen kötet szinte mindenik szerzője nem egyszer hivatkozik, idézve alapvető munkáikból. Székelyföld leírója *Orbán Balázs* születésének idén ünnepeltük 180. évfordulóját. Az alig másfél éve, 75 éves korában elhunyt *Dávid Lászlónak*, a segesvári magyar református gyülekezet tudós lelkészének pedig a középkori eredetű énlaki unitárius templom máig mértékadó művészettörténeti elemzését köszönhetjük. Történeti összegzését, a templom részletes leírását a múlt század hetvenes éveiben végzett renoválási munkákhoz kötődő régészeti feltárás eredményeire támaszkodva készítette el, ahogy erre *Szávai Márton* is utal a néprajzi kutatás lehetőségeit tagláló tanulmányában.

Néhány adat az igen tartalmas, gazdagon illusztrált kiviteli tanulmánykötetről. 14 tanulmányát 13 helyi, erdélyi, s magyarországi szerző jegyzi. A szerzők többsége néprajzkutató, de van közöttük régész, szociológus, építész, s a már említett pedagógus helytörténészek mellett egyháziak is.

Két-két tanulmányt olvashatunk a szerkesztő *dr. Visy Zsoltól* – paleográfiai témakörben az énlaki unitárius templom festett deszkamenyezetének feliratairól, s *Dacia limes-éről* mint lehetséges világörökségi helyszínről – valamint *idősebb Szávai Márton*tól az énlaki rendtartó székely közösségről, s a település 120 évvel ezelőtti művelődési életéről.

A kötet első felének írásai a település múltjával, s múltjának értékeivel foglalkoznak. Az udvarhelyszéki helytörténész tanár, *Szűcs Lajos* Énlaka településtörténetéből ad áttekintést az ókortól a legutóbbi politikai fordulatig. Kiemelten foglalkozik a családnevek kialakulásával, s a helynévanyag megőrződésének jelentőségére, kutatásuk fontosságára, sürgősségére hívja fel a figyelmet. „Udvarhelyszék XVI. század utolsó negyedéből fennmaradt törvénykezési iratnyitása arra utal, hogy jóllehet a faluközösség tagjai kivétel nélkül kételemű nevet viselnek, a vezetéknev még nem vált minden esetben örökösödővé. Előfordul nemzedékek rendjén, hogy a fiú az apa keresztnévét használja vezetéknevként. Egy leszármazási tábla szemléletes képet nyújt az említettek rokonsági viszonyáról és vezetéknevük alakulásáról.” „Utolsó éveit éljük annak a lehetőségnek, hogy az idősebb nemzedéktől megismerhessük a régi helyneveket, mondákat, legendákat, ősi hagyományokat. Ezzel a megismételhetetlen alkalommal élünk kell!” – figyelmeztetett a szerző.

Az énlaki egyházközség történetét a település unitárius közösségének lelkésze *Dancs Lajos* foglalta írásba. A település létrejöttéről, lakóiról a szóbeli hagyomány-

ra, s az ismert helytörténeti irodalomra támaszkodva, a templom történetéről szólva pedig *Orbán Balázs*, s *Dávid László* által összefoglaltakra hagyatkozva ír. Az egyházközséget szolgáló lelkészek, illetve a gondnokok és pénztárnok, s a tanítók névsora mellett megismerjük a helyi közösség vallásos és művelődési életét. Írását a jövőre utalva így zárja: „Olyan körülményeket kell teremtünk, hogy gyermekeink, unokáink is otthon érezzék magukat, mert azért vagyunk e világon. Isten áldása legyen az új évezredben Énlaka hittel, reménységgel és szeretettel induló gyermekeivel, hogy megtarthassuk vallásunkat, egyházszeretetünket, magyarságunkat, vagyis igazi emberségünket!”

„E falunak dombtetőn fekvő, s melléltel képünkben bemutatott temploma kétségtelenül legnevezetesebb a Székelyföld minden egyházai között. Nevezetes nem annyira építészete, mint emlékiratai által...” – olvashatjuk *Orbán Balázs* alapvető művében, *A Székelyföld leírásában*, ahol néhány sorral később így folytatja: „Eredeti boltozata az 1661 tatárduláskor beomolván, azt 1668-ban készült, czifrán kiféstezt deszkafőlel helyettesíti, ennek koczkáiba több (minuskel jegyekkel irt) felírás van. Egyikben a latin nyelvű felirat: ... magyarul »Ez egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt, s a jenlaki és martonosi lakosok jótéteményéből és Isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére mennezzettel borítottat, festői mesterséggel díszíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztora idejében.«” Bár *Orbán Balázs* hangsúlyozza, hogy ennek a feliratnak is nagy a jelentősége, bizonyítván, hogy már a XVII. század közepén is unitáriusok laktak Énlakan, és egyben megörökíti az Alijárásnak nevezett dúlást, a figyelme a hátulsó karzat feletti felíratra terelődik. A rajzban közölt két soros felíratot „lefordítja”, majd így folytatja: „Nevezetes és megbecsülhetlen nemzeti kincs e felirat, mert az az oly sokak által kétségbe vont hun-scitha írásnak ma létező egyedüli példánya. ... Bizonyítványa annak, hogy ezen ő, még *Ázsiából* kihozott írásmódor a XVII-ik században mint felirati írmódor annyira elvult terjedve, hogy az egyszerű falusi mesteremberek is ismerték; s midőn *Musnai György* nevét és hiteltvét az ő székely betűkkel oda feljegyzé, nem gondolta, hogy az által nevét örökítendő, nem gondolta, hogy nemzetének egy oly kincsét teve le, mely ma már egyetlen a maga nemében.” Így kezdi *Balassa M. Iván* „az énlaki cifra deszkafőlel”-ről szóló tanulmányát, hosszan idézve *Orbán Balázst*. Majd így folytatja: „Ezzel hosszú időre kijelölődött az énlaki mennezzet kutatásának iránya, a figyelem a rovásírásos feliratnak, és nem magának az 1668-ban készült mennezzetnek jutott (bár azt is igazságtalan lenne elhallgatni, hogy lábjegyzetben *Orbán Balázs* az összes felíratot közli).” S talán itt rejlik annak a magyarázata is, hogy hosszú ideig nemcsak a mennezzet, de az egész templom iránt sem jelentkezett különösebb érdeklődés. A szerző egy rövid, de alapos kutatástörténeti összefoglaló után a XVII. század erdélyi festett famennezzeteivel összehasonlítva elemzi a mennezzet festését, feliratait, s megállapítja: „Az hiszem, hogy nem túlzok, ha kijelentem, Énlaka mennezzete kiemelkedő jelentőségű a festett mennezzetek között. A „magas” művészet körébe tartozó korai, XVI. századi és az attól lassan eltávolodó XVII. század eleji emlékek után itt mutatkozik meg az egyik továbblépési lehetőség, ahol

hatallan eleganciával megfogalmazódik az ekkor már - valljuk meg – idejétmúlt reneszánsznak az a transzponálása, ami azután a népművészetben talál folytatásra.”

Visy Zsolt paleográfiai írásában ugyancsak a festett deszkamennyezettel foglalkozik, egészen pontosan a mennyezet feltűnően nagyszámú feliratát ismerteti minden részletre kiterjedően. „Az irodalmi értékeket megcsillogtató felirat kompozíciója is egyedülálló, hiszen a kereten kezdődik a *Scala Coeli* (Égi latorja) címmel, majd 90 fokkal elforgatva, mintegy címszerűen következik a hit, remény és szeretet latinul, valamint a félreérthetetlen utalás Szt. Pál Korinthusiakhoz írt levelének szeretethimnuszára, mely magyarul így hangzik:

„Hét erénynek grádcisain megy az út föl az égbe, Jó remény negyedik, hit ötödik foka lesz. Holdat eléri remény, a Napot meg a hit heve, fénye, Ám szeretet íve messze a pólusig ér.” A sokat hivatkozott rovásírásos tábla elején „egy bibliai hely olvasható: Deut. VI, ami utalás a rovásírásos szöveg eredeti helyére. Valóban, a Deuteronomium 6. fejezetének 4. szakasza a következőképpen kezdődik: *Audi, Israel: „Dominus Deus noster Dominus unus est”*, azaz: „Halld meg, Izrael: a mi Urunk Istenünk az egyetlen Úr”. S valóban, a fennmaradt legerjedelmesebb rovásírásos feliratunk is ezt állítja: Egy az Isten. Ezzel mintegy megerősítve Balassa M. Iván megállapítását, miszerint: „... talán nem túlzó az a sejtésem, hogy az énlaki mennyezet festője a Bibliában jártos, az írással sem hadilábban álló személy volt, aki nemcsak a székely rovásírást ismerte, de a magyaron kívül valamilyen fokon bírta a latint is, ...” Sőt feltehetőleg lelkes volt, amint arra két másik, az anyagában már elpusztult homoródszentmártoni 1665-ből származó karzat, illetve 1669-ben festett küküllőszárdi mennyezet készítési felírataiban a festő Musnai D. György neve mellett szereplő „pastor” megjelölés következtetni enged.

Vojtkori László Adalékok Énlaka népesség- és településföldrajzához címmel közölt írása, mintegy lezárva a helytörténeti vonatkozásokat is tartalmazó íráskorát, bevezető Filep Antal etnográfusnak, a kötet súlypontját képező Adalékok Énlaka településnéprajzához című gazdagon illusztrált tanulmányát. A település történetével, történeti földrajzával, népességével, a gazdálkodási viszonyokkal, településszerkezettel jellemzőivel, az építési gyakorlattal foglalkozó bőségesen adatolt terjedelmes írásból csak néhány fontosabb megállapításra hívom fel a figyelmet. A vízválasztón fekvő Énlaka a Nagy völgye, a Fehér Nyikó, a Kis és a Nagy Küküllő mente településfüzérével együtt a székelység Kelet-Erdélyben való végleges helyfoglalása és megülése időszakától lehet folyamatos, megszakítatlan történetű. Minden bizonnyal a százság XII. századi dél-erdélyi meglepedése körüli időszak is segíthet időhöz kötni a később Székelyföldként sajátos arculatot öltő nagytáj településtörténeti indulását. Énlaka településének írásos említését az 1332 és 1337 között keletkezett pápai tizedjegyzékből ismerjük. „Akkor *Jandlaka* vagy *Jandalaka* változatban bukkant fel. Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint a ma már használatból kikopott személynév a Jan (János) egyik változatával állunk szemben. ... Szabó T. Attila az erdélyi regionális szókincs történeti áttekintését nyújtó monumentális szótári művében Énlakának számos 16. és 17. századi Jenlaka alakban fennmaradt

írásos említést közölt. De ugyancsak fennmaradt írásos említés az Énlaka formában 1712-ből, vagy még későbből. A helytörténeti hagyományban felbukkanó *Jenőfalva* alakváltozat egészen bizonyosan nem hozható kapcsolatba Énlakával. ... A törzsnévi eredetű településnevek nem illeszkednek a -szállása, -laka, -háza, -földre összetételű falunevекhez.”

A korábbi írásokban Énlakát – talán Vámszer Géza megállapításaira hagyatkozva – településszerkezeti szempontból általában laza halmazszerkezetű faluként írják le. Filep Antal szerint „... megállapíthatjuk, hogy Énlaka településhagyományja a középkori útfalvak jellegzetes örökségét testesíti meg. ... A terepviszonyokhoz való alkalmazkodás rákényszerítette a lakosokat, hogy az utakat, utcákat úgy jelöljék ki, hogy kisebb kerülőkkel, kanyarokkal követhessék a lehetőségek szerint a szintvonalakat. Így első futólagos pillantásra halmazos jellegűnek vélhetők a települést. Az alaposabb szemlélődés nyomán azonban rá kell jönnünk, hogy a település XVIII. századi főtengelyét adó nyugati hosszú utcájával párhuzamosan kialakult egy második, a templomtól keletre húzódó utca” is. ... A magas, hegyvidéki fekvésénél, csapadékban gazdag éghajlatánál fogva a családi birtokokon való gazdálkodásnak elengedhetetlen építménye volt a csűr, és a kemény téli hidegek ellen a jószágnak védelmet nyújtó, a csűrökbe beépített istállópajta. Ennek természetes következményeként szalagtelkes soros beépítésű, csürös lezárású utcákat törekedtek kialakítani. Ettől azokon a helyeken tértek el, ahol a telkek terep- és szintviszonyai különleges akadályt képeztek. Ez a telekrend, települési rendszer vagy településtopus minden valószínűséggel ezen a vidéken a késő középkorban gyökerezik, de az erdélyi írásos források nyomán bizonyosan tömegesen jelen volt a XVI. és a XVII. században. Ilyen módon a tradicionális település szerkezete, a telkek rendje ugyanolyan értéket képvisel, mint amilyent az épületek – akár lakóházak, akár csűrök legyenek is – maguk is jelentenek a számunkra. Az épületek állománya és a telekrend, valamint a település szerkezet egyszerre alkalmas arra, hogy a helyi hagyományok szerves folytatásaként a lakosság az egyre növekvő jelentőségű biogazdálkodást folytassa, de egyben teret biztosítson a kulturális értékek iránt érdeklődő téli, nyári turizmusnak, otthont kínáljon a természetjáróknak egész éven át. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a jelenlegi települési adottságok és az épített örökség egyaránt kedveznek a legigényesebb komfort feltételek viszonylag könnyű és gazdaságos megteremtésének.” (...)

Az Énlakán megtalálható településtörténeti, településnéprajzi értékek őrzése, fennmaradása, nem utolsó sorban folyamatos, további, lehetőség szerint szélesedő és elmélyülő kutatása nem csak a helyi, a székely vagy az erdélyi, a romániai kulturális örökség vagy hungarológia szempontjából fontos, jelentős feladatunk. Egyetemes vagy a legszélesebb értelemben vett európai örökség megőrzéséről, fenntartásáról, hasznosításáról és érthető, tudományos feldolgozásáról nemzeti és nemzetközi kötelezettségünk gondoskodunk. Mind a romániai, mind a magyarországi tudományosság egyetemesen felelősséget visel e témakörben is az európai és az egyetemes tudományosság előtt (...) érdemes meggyőződésünket hangsúlyozni, hogy bár a székelység sok archaikus sajátosságát örözt meg, sok sajátos intézményt te-

remtett, sok jellegzetes kulturális alkotást hozott létre, mégis egészében a székelység kultúrája szerves része a középkori és az új-, valamint a legújabb kori magyarság világának, és egyben Európának is elszakíthatatlan, szerves műveltségi tája, vagy – ha úgy tetszik – dialektusa. Másfelől nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a székelység történeti hagyománya, öröksége egészében európai produktum, egyetemes érték, Európa világának szerves, elidegeníthetetlen része.”

A következő írások ugyan a múlt értékei megőrzésének fontosságát hangsúlyozva, de már a jelen történelmivel, s feladataival foglalkoznak. *Vísy Zsolt* Dácia provincia limes-ének összefoglaló leírását, s a limes kutatástörténetét tartalmazó írásából értesülünk arról kezdeményezésről, melynek keretében Dacia keleti határa Marosvécs és Székelyudvarhely közé eső szakaszának a kutatására 2007-ben együttműködési szerződést kötött a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Szemináriuma és a mellette működő Pécsi Légirégészeti Téka, valamint három romániai múzeum: a székelykeresztúri Molnár István Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum és a Maros Megyei Múzeum. Az együttműködők közös kutatásokat folytatnak Dacia keleti limesén Marosvécs és Székelyudvarhely között.

A közös pályázat kidolgozása nemcsak a nemzetközi összefogás szép – világörökségi témában még soha nem volt – példája, hanem olyan program is, ami egyúttal a Római Birodalom nagyságát és jelentőségét legjobban megmutató tárgyi emlékmagyarázó is a figyelem középpontjába állítja. Ez a nagyszabású projekt reális lehetőséget látszik teremteni arra, hogy Énlaka települése az európai, s a világ érdeklődésének homlokterébe kerülhessen.

Más a helyzet azonban Énlaka építészeti örökségével, melynek megővására, hasznosítására és tovább örökítésére irányuló kezdeményezésekről *Albert Homonnai Márton* építész számol be írásában. Ezeket Európa azonban személyes élményeim is vannak. A Kelet-Európában megindult társadalmi, politikai változások tették lehetővé 1990-ben a civil és szakmai kapcsolatok újraépítését a Kárpát-medence kulturális értékeinek megővása érdekében. 1990-től ún. Kárpát-medencei műemlékvédelmi találkozókra került sor évente, 1993-ig ahol megteremtettük a tapasztalatcsere lehetőségét a szomszédos volt szocialista országok magyar közösségei műemlékek védelméért tenni akaró akkor még elsősorban építészeti, s már ahol létezett a hivatalos műemléki szervezetek szakemberei számára, megvetve a későbbi együttműködés alapjait. Így került sor arra a településvizsgálatra is, amiről A. Homonnai Márton így számolt be: „Itt szeretnénk tisztázni és kihangsúlyozni, hogy ellentétben a bizonyos reklám-szórólapokon terjesztettekkel a falu nem a kulturális világörökség része, és nincs is annak városlistáján. Az elsődleges cél nem is ez, hanem hogy a falu megmaradjon az épített örökségével és a „genius loci” hordozó énlaki emberekkel együtt, felélesztve szellemi kultúrájának még hamu alatti parázként létező maradványait.” Hogyan is fogalmazott Dávid László „Az Udvarhelyszék középkori művészeti emlékei” c. forrásértékű munkájában?: „A műemlékek további sorsa legalább annyira fontos, mint keletkezésük körülményeinek tisztázása.”

„1993-ban az ICOMOS egy Kárpát-medencére kiterjedő vizsgálatot indított a még fellelhető népi építé-

szeti emlékeket és együtteseket őrző falvak felkutatására. A kiértékelőre Budapesten került sor ... Az 1993-tól 1996-ig tartó periódusban a falu épített örökségét számos hazai és magyarországi kiállításon mutattuk be ... abban a reményben, hogy sikerül pártfogókat találni a falu támogatására, és annak tudatában, hogy az idő eltelével dolgozik. A kommunista rendszerben halálra ítélt, teljesen elszegényedett és a fiatalok által elhagyott falu napjai meg voltak számlálva. Épített öröksége a szegény tárgyat képezte a falu lakóinak szemében, és napról-napra romlott az állapota. A valamikori nagyon gazdag szellemi kultúrának egy-egy szelete veszett el, és vész el minden temetéssel. A porták tartozékainak jelentős részét, berendezéseket és bútorokat, a helyiek közreműködésével régiségkereskedők, kupecsek szállítottak el a faluból, a római kori helyszínek (castellum, paloták) fémdekoros „régészek” kutatták. Sok diófa is a gyors pénzszerezés áldozata lett. A falu lerobbant, heterogén rendtelenség képét mutatta.”

„1996-ban csillant fel az örökség megmentésének a reménye, ugyanis Budapest V. kerülete – Belváros-Lipótváros Önkormányzata „örökbe fogadta” a falu építészeti hagyatékát (...) A most rendezett konferencia, melynek ágját az értékvédő program eredményei vetették meg, újabb lépés ebben az irányban, melyet csak idővel lehetünk, abban a reményben, hogy az itt bemutatott anyagok szerzői sem lankadnak munkájukban, és majd részt vesznek a falu teljes körű kulturális örökségét bemutató dokumentáció összeállításában is.

Néhány gondolat erejéig szólnunk kell az épített örökség védelméről is, amely nélkül kompromittálódhat nemcsak a falu kulturális öröksége, hanem az eddigi értékvédelemben fektetett szellemi és anyagi energia és nem utolsósorban a segítséget nyújtó támogatók nemes igyekezete is. A falu lakóival kiépített partneri kapcsolaton kívül szükség van az intézményesített védelemre is. Ebben az irányban elkészítették a falu urbanisztikai szabályzatát, amely ma már a község jóváhagyott általános rendezési tervének a része, és mint ilyen törvényerejű. Alkalmazása a helyi és a megyei önkormányzat és az állami szakhatóságok feladata. Ugyancsak a helyi és megyei hatóságoktól várjuk el, hogy infrastrukturális kérdésekben támogassák a falut, tegyenek lépéseket a szennyvízhálózat kiépítéséért és a faluképet zavaró betonoszlopos villanyhálózat kicseréléséért földi vezetékre. Ezeknek a munkálatoknak a finanszírozására pályázati lehetőségek is vannak, a kezdeményezést szerintünk a falu előjáróinak kell megtenniük.”

Az építész által felvetett gondolatokat fűzi tovább *Szavai Márton* A néprajzi kutatás lehetőségeit taglaló írásában. „A külső kezdeményezések során hasznosnak bizonyulhat a helyi társadalom minél nagyobb fokú bevonása, mely által elkerülhető a diktatórikus/radikális beavatkozás az autentikus (autentikusnak vélt) értékszférába. Hogy ez megtörténhessen, ahhoz szükség van egy olyan kommunikációs térre, ahol a szereplők kicserélhetik véleményüket, egyeztetik álláspontjukat, elvárásaikat. A néprajzi megközelítés e közös horizont kialakításához járulna hozzá, biztosítva a helyi közösség részvételének lehetőségét. Ugyanakkor gazdagíthatná a bemutatások szempontrendszerét is.

Megítélésem szerint Énlaka a következő évezred kihívásainak, egy közösségi alapon működő fejlesztési

program céljainak csak abban az esetben tud eleget tenni, ha intézményes kerete túlmutat egy „reprezentációs igényeket” szolgáló, kontextusától megfosztott tárgyi környezet díszletszerű határain. Nem nélkülözhető a társadalomtudományi megközelítés eredményeinek integrálása, mert általa a helyi társadalom működésének belső rendszere is beépíthetővé válik a leendő Énlaka életébe.” S némi reményre okot adó Énlaka jelenére vonatkozó demográfiai megállapítása, mi szerint: „... ha megnézzük a jelenlegi Énlaka korösszetételét, akkor egy picit árnyaltabb képet kaphatunk. Valóban, a legnagyobb korcsoportot a 70 év felettiek alkotják. A legszembetűnőbb a középgeneráció (30–49 évesek) hiánya. Ugyanakkor, a korfa alsó szektorában található tételszám egy igen szűkös demográfiai „tartálékrol” árulkodik. A 20 és 30 év közöttiek relatívan magas aránya lehetőséget adhat a közösség valamilyen szintű reprodukciójára.”

S ez az, ami a falu jövőéért elkötelezett, nem helyben lakó, de tenni akaró értelmiségiek kezdeményezéseinek túl esélyt adhat azon vidékfejlesztési célok megvalósítására, melyeket a kötetet záró írásban fogalmazott meg a két szerző *Dr. Szabó Antal* és *Dr. Szabó Zsuzsanna Katalin*.

Sebestyén József

TÓTH DEZSŐ

Dákától Dákáig

Önéletrajz és bibliográfia

Dr. Tóth Dezső nyugalmazott könyvtáros, Bél Mátyás-díjas helytörténeti kutató 1928. február 20-án született a Veszprém megyei Dákán. Nyolcvanéves korára elkészült *Dákától Dákáig* című önéletrajzával, amit nyolc, jó szándékú támogató segítségével megjelentetett.

A kötet alcíme szerint önéletrajz és bibliográfia. Nem egészen előzmény nélküli ez a számvetés, ugyanis 1998-ban a Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák sorozatban Tölgyesi József szerkesztésében már elkészült egy bibliográfia, amely az addig megjelent munkáit, a róla szóló irodalmat és egy rövid életrajzot tartalmazta. A mostani kötet azonban többet nyújt a pontos, tárgyilagos adatközlésnél. A család és saját maga életadatai szubjektív hangú szövegbe ágyazódtak.

Tóth Dezső földműves szülők egyetlen gyermekeként nevelkedett a Pápa közeli ezer lelket sem számláló kis dunántúli faluban. Gyermekkorában, az 1930–1940-es években az akkor kötelező hat elemi elvégzése után szülei gazdaságában segédkezett. Am a „fényes szellők” korszakában egészen más út nyílt meg előtte. Először kultúrház-igazgató, majd könyvtáros lett. Munkáját egykori tanítói és más falusi tanítók, a „lámpások” példája nyomán végezte. A megalapozatlanságot azonban saját maga érezte a legjobban, így a munka mellett kemény akarattal és hatalmas erőfeszítéssel elkezdte a tanulást: középiskolai majd egyetemi végzettséget szerzett. Önéletrajzában azonban nyoma sincs panasznak. A munka melletti tanulás, az egymás utáni eredményes vizsgákat sikerként élte meg. 1951-től pedig írásainak száma is évről évre szaporodott. Napilapokban, szakmai folyóiratokban, könyvtári évkönyvekben tette közzé jó és rossz tapasztalatait, leginkább a segítség szándékával.

Népművelői munkáját Dákán, Zircen és a Veszprém Megyei Tanácson végezte. Könyvtárosi pályája Pápán, a városi könyvtárban indult, majd a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban folytatódott. Közben leérettségizett, majd magyar-könyvtár szakos egyetemi diplomát szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Már veszprémi könyvtárosként készült a doktori vizsgájára, amit 1976-ban sikeresen teljesített. 1977-ben a veszprémi székhelyű Országos Oktatástechnikai Központban a könyv- és médiatár vezetője lett. Ebben a minőségében egy kiváló, országos feladatkörű szakkönyvtárt szervezett és irányított 1989-ig, nyugdíjazásáig. Ezután még tíz évig dolgozott a Vetési Gimnázium könyvtárában, a megyei és országos honismereti mozgalomban.

Nyugdíjasként – nem lakosként, csak munkájában – visszatért szeretett szülőfalujához, Dákához (innen a kötet címe is, Dákától Dákáig). Természetesen más minőségben, más tartalommal, de alapvetően a szülőfaluja, az itt élő emberek iránti szeretettől vezérelve, „az életnek értelmet adó szolgálattal.” Ifjú korában, mint kultúrház-igazgató a művelődés, a színvonalas szórakozás, az ismeretterjesztés területén gazdagította a kis közösséget, majd a művelődésszociológiai vizsgálatával feltérképezte a település helyzetét. 1989-ben megalakította a Szülőföld Baráti Kör egyesületet, amelynek 15 évig elnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt. Számtalan értékes, lélekemelő ünnepséget, találkozót – volt leventék, 56-osok, kultúrház-építők, a faluból elszármazott emberek találkozója – szervezett. Ezekkel, valamint a különböző emlékjelek – emlékfák, emléktábla, címer stb. – a hagyományápolásnak minden település számára példát mutató formáját alkotta meg. Kitaró, akadályokat nem ismerő munkával kutatta a falu történetét, az oda kötődő emberek életútját, munkásságát, a Batthyány-család Dákához fűződő emlékeit. Tette mindezeket nagy-nagy szorgalommal, féltő gondnal, hogy az idő sürgetésében mindennel el ne felejtse. Felismert és féltett minden értéket, és a feledésből, könyvtárak, levéltárak, családi irattárak mélyéről előhozta, feldolgozta és közzétette a régmúlt idők számos emlékét, így a Batthyány-család, a két világháború, a leventesors, a falusi oktatás egykori történetét. Megőrizte és megismertette mindezt azokkal az emberekkel, akik már hallomásból sem tudnak az egykori tényekről, eseményekről.

A közművelődésben és az oktatásügyben eltöltött 47 év szakaszai a kötet önéletrajzi fejezetét követő bibliográfiában is nyomon követhetők. Megjelent műveinek (csaknem 600 cikk, tanulmány, önálló kötet, szerkesztés) számbavételével nem hagyatkozott az utódokra. Saját maga elkészítette munkáinak kronológikus elrendezésű bibliográfiáját, kiegészítve a róla megjelent íráskor jegyzékével, ezek közül tizenháromnak eredeti szövegét is közreadja. Takarékosan, ám jól átgondoltan válogatott képanyag alkotja a kötet befejező részét. Találunk itt fénymásolatokat, értelmiségi pályájának első bizonyítványát, „kádernövelésének” másolatát és a hagyatékának elosztásáról szóló dokumentumokat. A Veszprém megyei kéziratok dolgozatok 3831 tételes bibliográfiáját a Veszprém Megyei Levéltárnak adta át számítógépes feldolgozásra és közzétételre, a „Neveléstörténeti adatbank”-ot az Eötvös Károly Megyei Könyvtárnak, a Batthyány-családra vonatkozó dokumentumok másolatait

nak gyűjteményét a Laczkó Dezső Múzeumnak. A Dunántúli Református Egyházkerület (Pápa) könyvtárának 2700 kötet könyvet és 200 db folyóiratot ajándékozott.

A képanyagban a fentiekén kívül a szerző bemutat néhányat a nagy lelkesedéssel gyűjtött dedikált könyveiből (mintegy 300 ilyen könyvvvel rendelkezik). A képek legnagyobb része azonban „munkafotó”: előadásokon, továbbképzéseken, ünnepélyeken, író-olvasó találkozókon készült. A néhány családi vonatkozású fotó pedig békés, virágos udvarú otthonában, dolgozószobájában vagy a házuk előtt, a kiegyensúlyozott, nyugodt otthoni környezetet biztosító feleségével mutatja be a szerzőt. Ilyen módon az önéletrajz, a bibliográfia és a képanyag harmonikus egységben tárja elénk a szerző gazdag életpályáját.

(Viza Kft., Veszprém 2008.)

Kolozs Barnabásné

Micskei füzetek

Micskét (Misca-Bihor), a Bihar megye észak-keleti részén (Nagyvárad-Margitta út mentén) fekvő települést írott forrás 1255-ban említi először Mikche néven. Története során volt királyi, egyházi, később fejedelmi birtok. Innen igazgatták a sólyomkői uradalom berettyóvölgyi, majd a bisztramenti birtokrészét. A már városias település Mátyás királytól vásártartási jogot kapott. Földesura volt többek között Vitéz János váradai püspök, a Drágffy-család, Zólyomi Dávid és a Baranyi (váradai és micskei) család.

Gót stílusban épült (1330) ma már református temploma az egész országban egyedül élte túl épen a török pusztítást. Szentély alatti kriptájában van eltemetve Zólyomi Dávid és hitvese, ikтары Bethlen Kata. A templom mögötti dombon állt a Drágffyak által építtetett kastély (1480–1490), amit 1945 után lebontottak. Katolikus templomát a Baranyi-család építtette 1757-ben kezdődően, a templom a család temetkezési helye is lett.

A települést a XVIII. századi iratok következetesen városként emlegetik, amely az 1750-es évektől a hatalmas Baranyi birtok központja volt. 1849-et követően egy ideig Micske járás központ, majd nagyközség, jelenleg közigazgatásilag Vámosláz községhez tartozik.

A falu helytörténetének, hagyományainak módszeres feldolgoásaival bemutatásával 1996 óta a település református lelkésze, Gavallér Lajos foglalkozik. Elindította a helybeli református egyházközség kiadásában a „Micskei Füzetek”-et, amelynek ő a szerkesztője és a legtöbb esetben az írója is. Az általa összeállított füzetek aprólékos, mindenre kiterjedő kutatómunka eredményeképpen születtek. Figyelembe vette a témákban jártas, elismert szakemberek útmutatásait, tanácsait, segítségét. Gyűjtőmunkájába bevonta a falu lakosait, akik őszintén megnyitkák előtte, előszedték addig rejtve tartott és féltve őrzött családi relikviáikat. A füzetek megjelenését élénk érdeklődés követi a faluban, a szövegekben megnevezett családok, személyek joggal büszkék arra, hogy ők és elődeik végre elismert szereplői lettek a település eseményeinek, helytörténetének.

A „Füzetek” eddig megjelent kiadványai: *Röcc Lakos*: Micske 2002., *Lakatos Péter*: Orosz fogságban

2002., *Gavallér Lajos*: Református lelkészek Micskén, 2002., *Jakó Zsigmond*: Miskolczy Károly és Micske 2002., *Uő.*: Micskeiek írták, világháborús naplók 2003., *Hajdú József*: Levelek a fogságból 1917–1918. 2003., *Gavallér Lajos*: A micskei református iskola története 2004., *Uő.*: Micske a világháborúkban 2005., *Uő.*: A micskei református templom és lelkészei, 2006., *Uő.*: Micskei képek és történetek. 2007.

Gavallér Lajos legújabb könyvének – Micske a helynevek tükrében – bemutatója 2008. január 6-án a falu Ifjúsági Házában volt. *Dukrét Géza* és *Borbély Gábor* vezette a szép számban összegyűltet találkozóját a kötet szerzőjével. Az írás a Partiumi füzetek 48. számaként jelent meg. A 160 oldalas könyv megírásához a szerző jelentős számú forrásmunkát tanulmányozott át. Alkalma volt áttanulmányozni csaknem háromszáz év dokumentumait (állami, egyházi és magánlevéltárakat), ezek adataira a szerző gyakran hivatkozik. Ezeket egészítik ki a falut jól ismerő micskei és más helységbeli adatközlők, akik még őrzik a helységhez kapcsolódó és egyre inkább eltűnőben levő szájhagyományokat, helyi adatokat és történeteket.

A könyv, címevel ellentétben, nem csupán a falu helyneveivel foglalkozik, közli azokat az adatokat is melyek a településszerkezet utóbbi 300 éve tartó folyamatos kialakulására, bővülésére utalnak. Felsorolja a falu utcáit, a belteki és külteki helyneveket (szántók, erdők, legelők, kutak, patakok, szőlők, pincék). Az esetek többségében hivatkozik azokra a levéltári adatokra, amelyek a XVIII. század közepétől fogva először nevezik meg a szóbanforgó helyet, annak esetleges tulajdonosát, művelőjét, bérlejtjét. Az elnevezések bizonyított vagy feltételezett magyarazata, az azokhoz kötődő legendák, történetek közlése és régészeti leletek felsorolása (a Nagyváradai Múzeum ásatásai 1977, 1978, amatőr gyűjtések) csak jobban felkelthetik az érdeklődők figyelmét a micskei helynevek iránt.

A szerző külön fejezetben mutatja be azokat a helyneveket, melyek a különböző iratokban 1756-tól kezdődően felbukkannak, de „ma már nem használatosak, így helyük sem határozható meg pontosan”.

Minden település természetes velejárója annak temetője. Egyházas hely lévén a falu, a középkortól kezdve, temetője a templom körül volt. Ennek a cinteremnek (kb. 1300-tól) a bemutatásával kezdő Gavallér Lajos a katolikus, református, baptista és zsidó temetők kronológiai leírását. Külön foglalkozik a helység egyetlen kriptájával – Miskolczy-család –, amit 2002 óta a micskei falunapok alkalmából a falu népe megkoszorúz.

A katolikusoknál 1723-tól, a reformátusoknál 1730 óta a vezetett egyházi anyakönyvek és a későbbi állami kimutatások lehetővé tették a szerző számára, hogy a könyv egy külön fejezetében fontos demográfiai adatokat közöljön a településről. Elsődlegesen az elköltözött vagy kihalt micskei családot, majd a jelenlegi 138 családnévet sorolja fel. A XVIII. század elején a nagy erővel megindult népességvándorlás Micskét is érintette. Az azóta eltelt időszakban véglegese vagy átmenetileg letelepedett családok ismert származási helyét is közli a szerző megynként, országoként csoportosítva őket. Micskére legnagyobb számban – a XVIII. század végén ismertek mellé – Bihar, Szatmár, Szilágy, Hajdú-Bihar és Békés megyéből telepedtek le a családok. A későbbi

kutatásoknak kell majd tisztázniuk a kiköltözés irányát és a több százéves kétirányú demográfiai mozgás társadalmi, gazdasági okait.

Gavallér Lajos adatgyűjtő munkájába bevonta a gyerekeket is. Ők a Micskén használatos állatneveket (351) gyűjtötték össze és járultak hozzá – névtelenül is – ezen fontos helytörténeti munka megszületéséhez.

Tevékeny és eredményes kutatómunkáját mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy Gavallér Lajos újabb, részben már nyomtatásra kész dolgozatokat szándékszik megjelentetni a „Micskei Füzetek” sorozatban. Ezek sokszor tanulságos részleteit fogják bemutatni, mint például: szőlőművelés Micskén, ipar, kereskedelem, foglalkozások Micskén, micskei nemzetiségek, Micske nevű város Urbárium 1772, adalékok Micske történetéhez stb.

Egyetérthet velünk az olvasó, hogy hivatásos, fő foglalkozású szakembernek is becsületére válna egy ilyen termékeny helytörténeti kutatómunka. Kérdésünkre, hogy mi készítette helytörténeti kutatásokról, Gavallér Lajos református lelkész elmondta, hogy kitűnő történelmi tanárai voltak (Máramarossziget), teológiai tanulmányai (Kolozsvár, Nagyszében) során egyház- és vallástörténeti kutatásokkal foglalkozott. Előző szolgálati helyén (Mezőtelki) ez irányú tevékenysége iránt igen csak érdeklődtek az akkori belügyi szervek (elkobozták könyveit, összes kéziratát).

Micskére kerülése óta (1966) lankadatlan buzgalommal, a helybeliek az egyre sokasodó érdeklődők elismerése mellett folytatja eredményes munkáját. Ha a soron következő kiadások anyagi kérdése megoldódik (eddig több füzet kiadása saját költségére történt), mérceként is felállítható füzet sorozattal fog bővülni.

Ehhez kívánunk Gavallér Lajos tiszteletesnek kitartó, eredményekben sikeres munkát.

Kovács Miklós

Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban

A szombathelyi Magyar–Izraeli Baráti Társaság és a RE.F.U.G.I.U.S (Rechnitzer Flüchtlings- und Gedenkinitiative) együttműködésének gyümölcseként született „Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban” című Interreg III/A projekt fontos segítséget ad közös történelmünk, a régió eseményekben bővelkedő múltjának bemutatásában.

E két nyelvű, igényes kiállítás, szépen illusztrált kötet Burgenland, Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye egykor jelentős izraelita hitközségeinek ma még látható emlékeit gyűjti össze, de túllépve ezen, az épületek és temetők leírását megelőzi e közösségek történetének összegzése, nevezetes tagjainak felsorolása.

Balázs Edit történész, a Szombathelyi Egyetem és az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem tanára a könyv szerkesztője és kiadója bevezetésében a római időkől napjainkig emeli ki a terület zsidó jellegzetességeit, mintegy előlegezve a négy közzétett foglalkozó fejezeteket.

Osztrák kutatók írták a Burgenlandi zsidó élet emlékei című részt, amely főleg az Eszterházy- és Batthyány-uradalmak községeinek, de kis falvak zsidó lakosainak múltját is kutatja. Itt a tragédia már 1938-ban megkezdődött, amikor az Anschluss jogtalanná és hazátlanná tette a nagy múltú ausztriai zsidóságot. Ma gondosan ápolják az emlékeket, zsidó múzeumok találhatók itt, a temetők jó karban vannak, de őrzik a szombati zaráncot és a Levita-korsókat is. Győr-Moson-Sopron megye fejezetét *Koloszár Tamás* újságíró szerkesztette. Városi zsidó közösségek mellett olyan kisebb települések is helyet kapnak, mint Tét és Beled. Meglepő, de a bencés apátságával világörökséggé nyilvánított Pannonhalmának is jelentős hitközsége volt, zsinagógája jelenleg kulturális célokot szolgál. A hatalmas győri zsinagógát nézve meglepő, hogy 1856–1870 években az ottaniak még csak egy szálló emeletét bérelték imaháznak. Sopronnál meg lehetne jegyezni, hogy az ottani laktanyában Almásy Tibor parancsnok munkaszolgálatosok százait mentette meg.

Vas megye zsidó emlékeit maga a szerkesztő, *Balázs Edit* örökölte meg, a római előzmények után a XI–II. századi, majd a török kiűzése utáni betelepülésről kezdve. Sok életrajzi adatot közöl az itt élt kiváló zsidókról, akik közül elég ha Bernstein Béla szombathelyi rabbi, kiváló történész, a szabadságharc zsidó katonáinak Auschwitzban elpusztított krónikásait vagy a Hatvanak sárvári gazdasági tevékenységét említjük. Szomorú nevezetesség, hogy Kőszegen gázkamra működött 1945 tavaszán, és olyan kisebb körülményeket is megtudunk, hogy Bobán zsidó volt az állomásfőnök.

Zala megye zsidó emlékeit – több hasonló könyve után – *Szarka Lajos* helytörténész, a hévizi múzeum igazgatója dolgozta fel. Alapos történeti bevezetője a XVIII. századtól tekint át a zalai zsidók történetét, sok adattal, kiemelten méltatva Löw Lipót magyarosítási érdemeit, 1845-ben itt volt először orgona zsinagógájában. Sok név között még Simon Böske szépségkirálynőről is olvashatunk. Szomorú részletességgel ír a Holocaust pusztításáról, amelyet egyetlen rabbi élt csak túl. Nagykanizsa volt a deportálás főpróbája, utána már teljes gőzzel működött a gyilkos gépezet, Karmacs községben a deportáltak holmiját tombolán sorsolták ki, a hazatértek zsidótanácsát Nagykanizsán a szovjet parancsnokság oszlatta fel. Hévízen, ahol sokat köszönhetnek a Schulhof orvos testvérpárnak ma is példamutatóan ápolják a kisszámú helyi zsidó közösség emlékeit, a zsinagóga helyén emlékművet emeltek.

Helytörténeti és idegenforgalmi szempontból egyaránt értékes kötet született, mindenkinek érdemes kézbe venni, gyönyörködni a szép képekben, okulni a múlt, elgondolkozni a jelenen.

Róbert Péter

PUSZTAI JÁNOS:

Szentes és a repülés 1909–1959. ... 1993–2007.

Magam csak utasként küzdöttem le tartósan a gravitációt – azt is harminc felett már –, az önéletrajzi indíttatású könyvet (a második félézár évben a szerző – aktív repülő, majd a helyi klub szervezője, később krónikása)

az adta a kezembe, hogy első átlapozása ígérte: a szülővárosom arcának itt új, másutt fel nem lelhető vonásai jönnek elő.

12 fejezete éppen száz esztendő fog át, Kereken ennyi éve, hogy az itteni lap a Zeppelin mint már gyakorlati eszközt jellemzi, majd egy helyi származású tanár felfedezéséről („a szármak és ballon nélkül való repülőgép”) tudósít. S ez nem holmi vidéki „utóérzés”, hiszen még a műszaki egyetemen is csak ekkor, Blériot rákosmezei bemutatóját követően létesül „repülési tan-szék”. Ugyanazon év nyarán a közeli, nagykirállyási kukoricásban le is száll egy katonai léghajó. 1910-ben már háromtucatnyi szentesi utazik a budapesti repülőversenyre. 1911. november 5-én viszont Szentes légtérében száll föl az első merevszárnyú repülőgép 3-4 ezer érdeklődő szemé láttára, majd másnap a város fölött tesz (mindenki számára láthatóan) néhány tiszteletkört.

Az első világháború éveire a „légjáró csapatok” már a hadrendbe építve léteznek. (Ekkor még a pilótákat is „légjáróknak” nevezik.) A fegyvernem tényleges szerephez itt 1919 júniusában jut: a légifelderítők segítségével sikerül meghiúsítani Szentes–Csongrád térségében a román áttörési kísérletet, de tényleges harci támogatást is nyújt a földi csapatoknak az 5. „vörös repülő pótszá-zad”.

Trianon mindenféle katonai repülésre tilalmat rendel, az efféle fejlesztés kizárólag magánkezdeményezés, civiltámogatás eredménye lehet. A hadiözvegyek és hadiárva országos egyesülete szervezi 1924. szeptember 7-én, a felsőcsordajáráson az első látványos légi parádét, ejtőernyős ugrásokkal és utasrepültetéssel. A kétezres nézőseregéből ez utóbbira még mindössze két tucatnyian vállalkoztak.

1925-től Szenteset bekapcsolják a légipostaforgalomba: a fővárosból Szegegre járó gép ledobta a leveleket és a hírlapokat szállító csomagot.

Az 1920–1938 éveket a hazai katonai repülés kate-kombá korszakának nevezik: a polgári repülés volt a katonai pilóták egyetlen képzési és gyakorlatban tartási lehetősége, mert erre nem terjedt ki a trianoni tilalom. A motoros- és a vitorlázórepülő sportág lesz a katonai előképzés egyik (még) rejtett formája. Az 1927-es párizsi egyezmény a sportrepülést már kiemeli a tilalomból, de állami költségvetésből továbbra sem lehetséges a támogatása. „Sportrepülni” kizárólag közadakozásból lehetett.

1929-ben a szegedi egyetem kezdeményezi, hogy Szentesen létesüljön időjárásjelző állomás, egy mérő-és jelentőhellyel. (Ennek az Ármentesítő Társulatnál, az ott udvarosként dolgozó édesapám révén, az 1930-as évek vége felé mint második elemista, a legalsó láncszeme, aktív „minimax-lehúzójá” leszek.)

1935 igazi fordulópont a helyi aviatika történetében: vitéz Bonczos Miklós megyei tisztii főügyész, a későbbi államtitkár állt a helyi repülési mozgalom élére, (inasgyereknek, iparos-cserkésznek is felkeresték támogatását kérve.)

„Ettől kezdve felgyorsulnak az események...”. Ez csak újságírói sablon lenne, hiszen a 85. után következő tíz lapon három, lassan pergő esztendő történéseit foglalja össze a szerző. A lényeg: valóságos mozgalom bontakozik ki. Megalakul a Szentesi Cserkészrepülő Egye-

sület, mely már céltudatosan, létezése értelmeként szervezi az anyagiak gyűjtését a legkülönbözőbb rétegek sokszor meghatározható felajánlásaival, kialakítják a helyi repteret, 1937 áprilisában már levegőbe emelkedik az első saját építésű vitorlángép (id. Rubik Ernő neve is előkelő helyet foglal el a történetben), megalakul a motornélküli repülőszakosztály, beindul az iskolai repülőmodellezés, a sikló- és gumimotoros gépek készítése, téglajegyek ez-reit adják el a leendő hangár felépítésére.

Mindennek nyomán 1938-at a könyv már az aranykor nyitányaként jelöli meg a témában. Megkezdődik a legfontosabb objektum, a feszített betonhéjszerkezetű hangár építése. A június 19-i reptér avatóra eljön a honvédelmi miniszter is. Most már Szentes hivatalosan is katonai szűkségrepülőternek számít, a hatóságok lépéseket tesznek katonai repülőegység (század vagy osztály) telepítésére. (Ez rövid időre majd csak 1944-ben valósul meg.) 1939. május 21-én a repülőgép-keresztelő és hangárávató ünnepségre tízezer résztvevő tömeg gyűlik össze. Jelen van Teleki Pál miniszterelnök is a nevével, aki az egyik gépet megkereszteli: stílusosan az orrburkolatra csurgat egy pohár pezsgőt.

Innen kezdve öt éven át már a konkrét hétköznapi kiképző munka jellemzi a város repülőéletét – „a vidék legjobb repülőterén” (Horthy István szavai, október 22-i látogatása után). Az objektum országosan a 4. helyezést éri el, 24 A, valamint 15 B és C vizsgázóval. 1940-ben a repteret eredményei alapján első (A) kategóriába sorolják.

Nem kevés szegénysorsú fiatal csak a helyi társadalom támogatásával tudott itt résztvenni a kiképzésben. Most már Szenteshez mint vitorlázó repülő központhoz tartozik a Nagykőröstől egészen Gyuláig s le Makóig terjedő terület. Tervezik egy országos kiképzőbázis építését is.

A repülőthorban nyáron 3 hetes tábor indul 114 fővel, már a katonai előképzés rendszerében, ingyenesen. Beindul a motoros képzés is, de levante ejtőernyősök is tanulnak itt.

Am hiába épül tovább a reptér (e sorok írója is ott hordja a téglát-malfert a kőművesek mellett), az 1944-ben nap nap után a fejük fölött elhúzó angolszász bombázók előrevetítik az őszi véget. Amint a fejezetcím szól, a frontvonal már bejön a kertek alá.

1945-től egy ideig minden sportrepülés tiltva van. Két év telik el, amíg a megalakuló Csongrád Megyei Sportrepülő Egyesület hozzáláthat a felújításhoz, s három, míg 1948 nyarán vitorlázó tábor indulhat be. Az 1949. évi Világifjúsági Találkozó helyi rendezvényein emlékeztet a virágesőt szóró repülők részvétele.

1950 és 1956 között az Országos Magyar Repülőegyesületé a reptér. Új profilat jelent 1951-től a vontató és motoros repülő iskola, a vontatás megtanulása, a vontatható szakengedély megújítása és a fedélzeti rádiós előképzés. 1952-ben egy őszi és két nyári tábor indul, valamint a vontatásos kiképzés. Szentes II. o. reptér lesz, előírják a mentőszolgálat kötelező jelenlétét és a létesítmények állandó őrzését. 1953-ban héthetes és hathónapos bentlakásos műszaki tanfolyamot helyeznek át ide Békéscsabáról. 1955-ben a MÖHOSZ veszi át a szervezetet. A szentesiek 6 nemzetközi vitorlázó versenyen vesznek részt, közte 2 helyezést érnek el.

Az 1956 utáni újrakezds a Magyar Honvédelmi Szövetség jegyében indul. Vitorlás és motoros kiképzés folyik, viharjelző szolgálat létesül. A reptér alkalmanként bekapcsolódik a légimentő szolgálatba is. Augusztusban 20 ezer néző ünnepli a motoros-vitorlás repülőnap résztvevőit. 1958-ban a szentesi klub az országos rangsorban a 15. helyet éri el. Rendszeresen itt tanyáznak a „kukacbombázók”, a növényvédelem gépei is.

1959-ben azonban több tényező (központi támogatás csökkentése, balesetveszély stb.) összejárása következtében felszámolják a szentesi repülést. Amint a szerző írja, „az élet ennyi szabadságot engedett az akkori generációnak. A tagság szárnyaszegett lett, de nem földhözragadt. Huszonegy évi hánykódás után, az újraelés reménye – hivatalosan – 1980-ban ismét partot ért.”

1964-től több tan- és művelődési intézményben beindult a repülőmodellézés. 1978-ban már a Szentés Kupa Repülőmodell Verseny résztvevői bizonyítottak.

1980-tól a sárkányrepülő lett az ébredés jelképe, a szárnyaszegettségől szabadulni akaró egykori repülősök új kezdeményezése. A gyalog- és motoros sárkányosok, a ballonrepülők és a Sápálom kis magasságát kihasználó siklóernyőzések jelentik most már a szakmát.

1983 tavaszán a pankotai gyepen valósult meg a világon az első sikeres vontatás motoros sárkánnyal, igaz, még illegálisan, a rendőrök és radarok kutató szemétől távol, de mégis a talaj fölött 10–20 m-en. 1990-től az ejtőernyősök is bekapcsolódtak a helyi munkába.

Akkor nyílt új fejezet a városi repülés történetében, amikor 1993. június 19-én felavatták a berekhatí repülőtér. Ennek a megvalósulása is több éven át húzódtott, s mint mindig, az alapítók saját magánforrásait is jócskán próbára tette. Errefelől rég nem látott tömeg, tízezer ember (a város minden harmadik lakosa) tüntetett jelenlétével az új létesítmény mellett. Hatalmas géppark (több tucatnyi repülőalkalmatlanság: a vitorlástól a helikopterig) volt itt látható, s látványos légiparádé tette emlékeztetéssé a napot, melyen Göncz Árpád köztársasági elnök (az egykori sportrepülő) is képviseltette magát. Jelen volt id. Rubik Ernő is.

A Közlekedési Felügyelet Repülési Felügyelősége állandó repülőtérré nyilvánította, nem közforgalmi rendeltetéssel, és nem nyilvános minősítésű osztályozással.

1995-ben itt zajlott le az I. Szentés kupa ultrakönnyű repülőverseny. Azóta ismét a hétköznapi szorgos munkája tölti ki a szentesi repülők életét.

A legfrissebb adat 2008, amikor pontot tettek a légi-mentő bázis Szentésre telepítésére.

Pusztai János könyve – nem véletlen a második, bővített kiadás – reális igényeket kielégítő, gondos, szak-szerű munka. A levéltári és sajtóforrások, az emlékezések és a szakirodalom (csak a jegyzékük 15 sűrű oldal) maximális kiaknázása olyan szintézist eredményezett, amely országos kontextusba helyezte ad befűezett képet a témáról. Fontos kiegészítéseket tartalmaz a könyv három függeléké is: az ilyen című a repülőföldklórral, a biográfianak nevezett kislekikon a helyi aviatorokról, és egy másik a repülés szentesi pilóta- és civiláldozatairól.

Gazdaggá és olvasmányossá teszi a szépen kiadott kötetet a témát övező légi jelenségek pontos regisztrálása: az 1938-as északi fény megjelenése, a külföldi gépek

regisztrált átreplései, a kereskedelmi légiszállítások többszöri kísérletének említése („Londonba hat óra alatt odaérne a szentesi kertészportéka”), a háború alatti terror- és ingabombázások, a három német Gigant többhónapos itt tanyázása 1944 nyarán, a lezuhant Halifax-bombázó és legénységének a sorsa stb.

Új dimenzót ad a műnek a gazdag illusztrációs anyag (73 kép és 20 faksimile). Összegyűjtése szinte egy külön könyv megírásával felér.

(Szentés Város Önkormányzata, 2008.)

Fenyvesi István

DÁNIELISZ ENDRE:

A szarutól a fűsűig

Egy kisipar virágzása és elhalása

A Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága 2006-ban ezzel a kötettel – *Chronica Bekesiensis* címmel – indította útján a várhatóan színes és gazdag tematikájú kismonográfia sorozatát. Dánielisz Endre, a neves békési honismereti kutató, számos történeti, néprajzi munka szerzője most saját, illetve családja történetének egy szeletét dolgozta fel. A török kiűzése után szinte elnéptelenedett Dél-Alföldet újra benépesítők között számosan jöttek a szlovákok lakta felvidéki megyékből. Áttelepülésük a könnyebb megélhetést és a földhöz jutás reményét jelentette számukra. Eddig, de még biztosabban a XVIII. század második feléig, a család Békéscsabára költözéséig vezet vissza családjának történetét. Utóbb a familia egyik ága 1887-ben Nagyszalontára került, ahol apáról-fiúra öröklődött a fűsűs mesterség. Az utolsó fűsűs éppen Szerzőnk volt, aki azonban szakmabéli segédlevele birtokában is a pedagógus hivatást választotta.

A rövid kultúrtörténeti bevezetővel induló munka első fejezete kitekintés az őskortól a szinte közelmúltig használt csonteszközök különféle felhasználási módjaira, a szerszámtól, a ruhadíszten és ékszeren át a legkülönbözőbb praktikus funkciókig. A csont, a szaru hasznosítása és a hajápolás találkozása különös fordulatot jelentett: megszületett a fűsű. Honfoglaló elődeink – akár férfi, akár nő – viseletén kiegészítőként, ékként szolgáló díszített csontlemezék is általánosak voltak. A magyar nyelvterületen a nők egészen a XX. század elejéig hosszú haját viseltek, befoták, konttyá csavarták és csontfűsűvel, kontyfűsűvel rögzítették.

Nagyszalontán az 1860-as évektől virágzott a kézműves- és kisipar, a kereskedelem. A település a maga hasznára fordította a kedvező közlekedés-földrajzi adottságaiban rejlő lehetőségeket, ami abból fakadt, hogy a nagy forgalmú Arad-Nagyvárad kereskedőút mentén feküdt. A mezővárost a vasút 1871-től már a távolabbi forgalomba is bekapcsolta. A gyakori és népes vásárok, az üzletnyitások, az iparosok számának és erejének a növekedése, a polgárosodás élénk gazdasági életűvé varázsolta a települést. Ekkoriban, 1887-ben települt be a Dánielisz ös a mezővárosba, és nyitotta meg fűsűkészítő műhelyét.

A kötet leghangsúlyosabb fejezete magával a fűsű készítésével, mesterségbeli fogásaival ismert meg bennünket. A teljes munkamenet kézi erővel történt, a későbbiekben végrehajtott minimális gépészet ezen ér-

demben nem is változtatott. A munka jellegében átmenet volt a háziipar és a kisipar között, mindkettő alapvető jellegzetességeit magán viselte: kézimunka-igényes termékek előállítása, legfeljebb a családtagok bevonása a munkába, gépi erő minimális használata, a késztermék piacra-vásárra, esetleg megrendelésre történő előállítása.

Az apai nagypapa és a család többi fészese hagyományos szakmabeli módszereket és technikákat alkalmazott, azokban az évtizedek alatt jellemző változások nem történtek. Ilyenek voltak az anyagbeszerzés (ökör, tehén, bivaly és bika szarva), amelynek során különböző helyekről különféle minőségű alapanyagokhoz jutottak. Ezt követően sorra tárgyalja a főbb munkafolyamatokat (zömében német eredetű szakszavakkal, amelyeknek magyarizátát a kötet végén megtaláljuk): a csontolás, szortírozás, szárítás; a darabolás; a puhítás és préselés; az újabb szortírozás, megfaragás, kraccolás; az ausztrukkolás és kveccsolás; a körülrajzolás; a kiszabás, faragás, sikálás; a custráfolás és fálozás; a fogvájás; a fálozás, kallézás, spiccelés, grundolás; a levakarás és fényezés – és az összesen 25–30 munkafázison átmenve elkészült a fésű.

Ennél már csak a női konty díszé, a kontyfésű esett át több munkafolyamaton. De megérte, mert a fésűs mesterség csúcspontját jelentős kontyfésű formáját, áttört mintáját már a női hajviselet divatja diktálta. Többnyire növényi motívumok (levél, virág, leveles ág, levélfűzér) díszítették, amelyeknek rajzos mintáiból a Dánielisz családban is több tucat-féle volt használatban, amelyekből egy sort a kötet képes-rajzos mellékletében is megcsodálhatunk.

Az évszázadnyi idő alatt lezajlott életmód- és az életforma-változások erősen hatottak a ruházatkódásra és a – főleg női – hajviseletre is. A használatban volt fésűk fajtái és változataik is jelzik ezt. A kötet felsorolja a főbb jellemzőiket a *parasztbontó* ősi egyszerű formájú fésűtől, a női fodrászatban a mai napig használatos *stílfésűig*.

A fésűs mesterek egyéb felkérésekre, megrendelésre, de mesterségbeli tudásuk és alkotó fantáziájuk révén egyéb, már gyakran iparművészeti minőségű tárgyakat is előállítottak. A csont felhasználásával napi használati és más foglalkozások kiegészítő munkaeszközei (használták a molnárok, cukrászok, vendéglősök, fodrászok, késesek), a sokféle mindennapi használati tárgy (cipőkánál, cipőhúzó, bajuszgigázó, bot- és esernyőfogantyúk, bot- és késnyelvek, sétapálcák, vagy éppen íróasztali felszerelések és dísz tárgyak) s nem utolsósorban a főbb ruházati kiegészítőidőszek (övcsatok, kitűzők, és „ékszer-ek”) készültek.

Összességében a termelésre fordított munkával nagyjából azonos, vagy annál több időt fordítottak az árú értékesítésére. Vásárokon, piacokon maguk árultak, egyes megrendelők – úgymond – házhoz jöttek, de a Dánieliszek viszonteladónak nem dolgoztak. A hagyományos vásárcörzetük Nagyszalontától délre félkörív alakban terült el. Nagyjából 40 km-es sugarú körben találhatóak a városok, falvak, ahol rendszeresen megfordultak; Békéstől Békéscsabán, Gyulán, Borosjenőn át egészen a legtávolabbi Belényesig.

A trianoni döntéssel járó határváltozások következtében Nagyszalonta Romániához került, s így elveszték a békésmegyei piacok is. A legidősebb fiú folytatta a mesterséget, sőt a lehetőségekhez képest gépesítette is a kézimunka egy részét. A többletterméket nagyobb piaci területre vitték, közel kétszer annyi helyen vásároztak, mint a régebbi időkben. A hagyományos tevékenység azonban lassan felbomlott. Az 1920–30-as években az értékesítés érdekében már nem zárkozhattak el a viszonteladónak történő gyártástól sem, sőt a portékáik között már maguk is árusítottak gyári előállítású fésűket. A II. világháborút követően a család még néhány évig próbálkozott a Dánielisz-fésűk készítésével és forgalmazásával, de az 1950-es évek erőszakos változásai elsodorták az általuk mintegy évszázadnyi ideig végzett mesterséget.

(Békéscsaba, 2006.)

Bencze Géza

Szarvas újjátelepedésének emlékműve